

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Ազգային, Գրական եւ Քաղաքական

ԿԻՍԼԱՄԵՆՅԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԽՄԻԱԳՐԱԳԵՏ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր Շրջան

ԹԻՒ 5

22 Ապրիլ 1895

Էկզոցեֆ ձեր միտքն ու սիրտը
որչափ ալ լայն չլիան :
ԱՆՕԹԻ :

ԲԱՆԴԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կ օնական զգացումը
Դեղնած բույրեր
Պայրեն եւ Վեներիկի հայաց վանքը
Դեփուր Նաեկիւցի. — Դրական ուսումնասիրութիւն
Զգային բնութիւնը
Ազգական հոգիներ. — Հիւսիսային սեր

Մեր նախնականք. — Կնոջ դերը

Մեր հրկիզեալներուն համար
Գեղարուեստի լուրեր

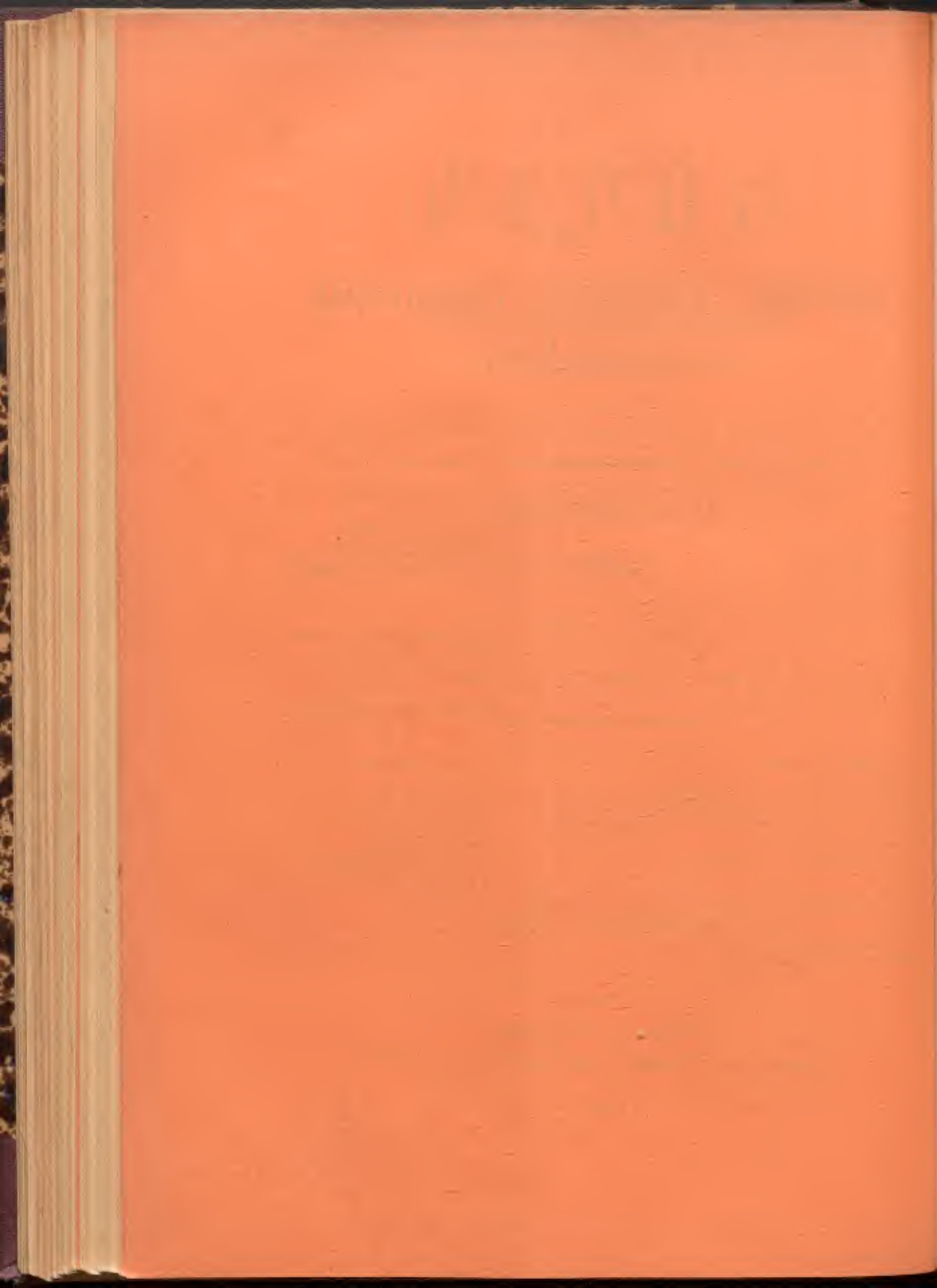
ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ
ՀՐԱՆԴ
ԱՐՄԷՆ ԳՆՈՒՆԻ
ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ
ՊՕԴՆՍ ՔՕԼՕԼԵԱՆ
ԶԱՊԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Յ. ՇԱՀՄԻԿԵԱՆ
... ՌԻԶԻ
ՏԻԿԻՆ ...

Կ. ՊՈԼԻՒՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ն. Զ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Զագմագճար-Նօզուշու, Յալոքեան խան, թիւ 10

1895

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Ազգային, Գրական և Փառաբանական

ԿԻՍՍՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Պ Ե Տ

Ա Ր Շ Ա Կ Ձ Օ Պ Ա Ն Ե Ա Ն

Նոր տրջան

Թիւ 5

22 Ապրիլ, 1895

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՁԳԱՑՈՒՄԸ

Կեդրոնական վարժարանին մէջ կրօնագիտութեան ուսուցչի մը ընտրութեան առիթով, Հայրենիք խմբագրական մը նուիրած էր կրօնագիտութեան դասին մեր կրթութեան մէջ ունեցած դերը քննելու: Կրթական խնդրոյն էն կարեւոր մէկ երեսն ըլլալով ասիկա, անով զրազիլ այնչափ օգտակար կը կարծենք որչափ շահեկան:

Այդ դասը կարեւոր է անով որ տղոց բարոյական կրթութիւնը կազմելու ձգտող դասերէն մէկն է: Արդ պէտք է քննել թէ անիկա, այնպէս ինչպէս կ'աւանդուի, կրցած է ազդեցութիւն մը ունենալ մեր ուսանողներու բարոյական կրթութեան մէջ:

Չէ, առանց դարձուածքի պէտք է խոստովանիլ: Այնպէս ինչպէս կ'աւանդուի, այդ դասը ոչ միայն ո եւ է բարոյական ազդեցութիւն չունի տղոց մտքին եւ հոգւոյն կազմութեան վրայ, այլ նոյն, իսկ զրեթէ միշտ, ճիշդ հակառակը առաջ կը լերէ իր առաջադրած արդիւնքին: Կրօնագիտութեան դասը տղաքը կրօնքի անտարբեր ընելու նպաստած է:

Ի՞նչ կ'ընեն կրօնագիտութեան դասատուները: Փոխանակ կրօնքին հոգին բացատրելու, աստուածաբանական կնճիռներու մէջ կը մտնեն: Տղայութեանս, կը յիշեմ, թաղային վարժարանի մը մէջ, մեր դասա-

տուն ժամերով փաստեր մէջ կը բերէր՝ ներսը դուրսէն բացատրելու համար Անտարատ յղութիւնը հաստատելու համար։ Չեմ գիտեր աւելի վիտատար րան քան այդ անըմբռնելի համարուած բաները փաստարանելու գրութիւնը։ Տղան միտքը, չհասկնալով, կը գիտէր այդ կնճիւններուն մէջ։ Դեռ անցած օր, տասը տարեկան տղու մը ձեռքը քրիստոնէական մը տեսայ սրուն մէջ սապէս հարցումներ կան. «Աստուած ո՞ր է. — Աստուած երկինքն է, մեր մէջն ալ է, դժուար ալ կ'իջնէ մեզաւորները սլաութելու համար»։ Պզտիկը, ստանաւոր մը զրուցելու պէս, կ'արտասանէր ատրիկա, ինք ալ ըսածէն ապշելով. — Արդիւնքը այն կ'ըլլայ որ տղաքը չարածձի հարցումներու կ'եկեն, այն հարցումներուն որոնք չատանգամ, Հայրենիքի պատմածին պէս, դասատուին կը ստիպեն կծիկը դնելու։

Օր մը, երբ դեռ թաղային վարժարանն էր, կրօնագիտութեան դասի մը, Սիրաբ եւ Սաւառեղի հեղինակը ներս մտաւ։ Դասատուն, իր հմտութիւնը ցուցնելու ջանքով մը, մեզի ամենէն զարհուրելի հարցումներով չարչրկել սկսաւ. «Ինչո՞ւ Աստուած մէկ հատ է եւ ոչ երկու հատ», կամ «Հոգին Որդիէն կը բղխի թէ Հօրմէն»։ Քրտինք թափելու վրայ էինք, երբ յանկարծ այցելու եկեղեցականը մեր կախազումները ընդմիջեց, ու դասատուն դառնալով.

— Աս բաներով ինչո՞ւ տղաքը կը նեղէք, պատուելի, ըսաւ։ Ասոնց վրայ պէտք չէ ծանրանալ։ Միտքս ան վարդապետները եկան որոնք տարիներով վիճեցան թէ՛ Քրիստոս ինչու մասն ծնեւ էր եւ ոչ ազնիկ։ Ասոնք ձգեցէք, պատուելի։ Աւետարան կարդացէք աս տղոցը։»

Ահաւասիկ թանկագին խրատը։ Աւետարան պէտք է կարդալ տղոցը։ Աստուածաբանութիւնը հոգին կը ցամբեցնէ, եւ միտքը կ'ըմբոստացնէ. կրօնքը պէտք է սրտի զեղում մը ըլլայ, ոչ թէ մտքի խաղ մը։ Եւ ինչո՞ւ, անպէտ մեկնութեանց ու ապացուցմանց մէջ կորսուելու տեղ, նայն իսկ աղբիւրին չղիմել։ Այնչափ սխալ է գրականութիւնը գրագիտութեան դասագրքով սորվեցնել, որչափ կրօնքը՝ կրօնագիտութեան զբոսընով. գրագիտութիւնը գրագէտներուն գործին մէջ պէտք է սորվիլ, եւ կրօնքը՝ Աւետարանին մէջ։

Աւետարանին մէջ, Աստուածաբանութեան չկայ։ Յիսուս իր աշակերտներուն կեանքի վրայ կը խօսէր, եւ կ'ըսէր թէ ինչպէս ապրելու է աշխիւ ու սուրբ ըլլալու համար։ Եւ որպէս զի լաւ հասկնան, սրարդ ու ընտանի լեզու մը կը գործածէր, սրտին ուղղուած միայն. իր բարոյականը տարածելու համար, առականեր կը պատմէր։

Ինչո՞ւ կրօնքի ուսուցիչները կրօնքի Հիմնադրին չհետեւին։ Կրօնագիտութեան դասը պէտք է բարոյագիտութեան դաս մը ըլլայ։ Ուսուցիչը պէտք է կրօնքը ցուցնէ կեանքի մէջ, փոխանակ բնազանցական դժուարութիւններու մէջ տղոցը միտքը շփոթելու։

Քրիստոսի կեանքին պատմութիւնը, — եւ անոր հետ՝ մեր ազգային եկեղեցիին պատմութիւնը, ահա ինչ որ կ'ըմբռնեմ կրօնագիտութեան դասերու մէջ։ Քրիստոսի կեանքին պատմութիւնը տղոց հոգիին համար մեծ առաջնորդ մըն է, որովհետեւ անձնուիրութեան զիւցադներգութիւնն է ան։ Ու մեր եկեղեցիին պատմութիւնը շահեկան է հայ ուսանողին համար, որովհետեւ մեր տոհմային պատմութեան կարեւորագոյն կէտն է։ Կեդրոնական վարժարանին մէջ, մեր ամբողջ կարգը զմայլմամբ ու յուզմամբ կ'ունենդրէր Սրտանձտեանց Եպիսկոպոսին, երբ մեր հին կրօնական մեծ դէմքերը մեզի կը հանչեցնէր իր խանդավառ պերճախօսութեամբը։

Այսպէսով, կրօնագիտութեան դասը կը դադրի միւս դասերուն հետ աններդաշնակութիւն մը կազմելէ։

Գրագիտութեան եւ պատմութեան դասերուն հետ, անիկա տղոց մէջ բարոյական էակը զարգացնելու կարող ուժ մը կը դառնայ։ Աւետարանը շատ լայն շրջանակ մըն է ուր բարոյական անթիւ գաղափարներ կրնան սղմիլ։ Վանի բացատրելով, ուսուցիչը կրնայ ամենէն ազնիւ, ամենէն մաքուր սկզբունքները ներշնչել ուսանողին, ասորիչ առօրեանքն աւոր։

Եւ այն ատեն, այդ կերպով աւանդուած կրօնագիտութեան դասը տղոցը հոգիին մէջ պիտի ծնուցանէ շատ լայն, ու շատ մեծցնող զգացում մը, զգացում մը որ մեր մէջ սխալ հասկացուած է, ճշմարիտ կրօնական զգացումը։ Ատով, տղան պիտի ըմբռնէ որ կրօնական զգացումը ոչ աստուածաբանական խրթնութեանց մէջ է, ոչ ալ միմ վառելու նիւթական դործողութեան մէջ։ պիտի ըմբռնէ որ անիկա խանդն է եւ սէրը՝ գեղեցիկ ու վեհ բաներու համար։ պիտի ըմբռնէ թէ կրօնական զգացումը՝ արեւու մուտքի մը կամ ամառ գիշերութեան մը անհունին տուջեւ սարսուռը, կամ գեղեցիկ կեանքի մը, ազնիւ գործի մը, մեծափառ մահուան մը հանդէպ յուզումն է։ Պիտի ըմբռնէ որ կրօնական զգացումը, առանց որուն ոչ մէկ բանաստեղծ կայ, ոչ մէկ փիլիսոփայ, ոչ իսկ մէկ դիտնական, մարդուն հոգիին ձգտումն է դէպի խոյսալ։

Թող ասոնց վրայ խօսի կրօնագիտութեան ուսուցիչը։ Ու միշտ Աւետարանին մէկ համարը իրեն լուսագոյն միջոցը պիտի ըլլայ՝ իր դասը սկսելու։ Թող Լեւան Քարոզը բացատրէ աշակերտին, եւ թող սորվեցնէ զգալ ինչ որ կայ մեծ՝ Գողգոթային ճամբուն մէջ։

ԳԵՂՆԱԾ ԲՈՒՂԹԵՐ

ԿԱԹՆՏՈՒՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ք.

Մեր նոր գարունը չուշացաւ, երախայի մը ձայնը նորէն սկսաւ կենդանացնել տանը ամայութիւնը, կապարի պէս ծանր ու անտանելի ամայութիւնը:

Նորածին մը կ'ապրի երեք օր առանց մօր կաթի. իսկ անկէ ետքը՝ ո՛ր եւ է կարգադրութիւն չի կրնար յետաձգուիլ: Կինս, իր առջի որոշումին վրայ հաստատ, չպիտի յանձնառու ըլլար որ երախան վարձկանի մը գիրկն ապրէր: Իրիկունը տուն կուգամ, անկողնի վրայ դրուած նոր կեանքի ծրար մը կը խլարի, իր անօթութիւնը կը զգացնէ սուր բողոքով մը: Այդ գիշեր կինս ամէն աշխատութիւն կ'ընէ, ցորեկն ալ արին քրտինք կը մտնէ. յաջորդ գիշերը՝ նոյնպէս. երրորդ իրիկունն ալ կը տեսնեմ որ մայրը աւելի ողորմ տեսարան մը կը պարզէ անկողնին մէջ. արդէն ուժասպառ, հիմա բոլորովին լմացածի պէս է աչքիս, նուազումներ կ'ունենայ, աչքերը մթագին, դէմքը տոգոյն ու քամուած:

Կաթնտուին պէտքը նորէն մէջտեղը կուգայ անողոք. ու, վայրկենապէս առջի մութ տեսարանները կը պարզուին սուգով, սեւով ու կսկիծով շինուած: Բայց ի՞նչ օգուտ. հետեւեալ օրը կաթնտու մը կը գտնենք լաւ յանձնարարութեամբ, միայն թէ յոյն, եւ դիւրութեամբ յանձնառու եղանք, վասն զի մեր նախորդ հայ ծծմայրը լաւ տպաւորութիւն չձգեց, եւ ցեղասիրութիւնս ալ տկարացած էր քիչ մը: Երախան ատոր գիրկը պիտի ըլլար, ու ես հաշիւ կ'ընէի թէ ի՞նչ կ'ըլլայ, պարապ բան է կաթին խտրութիւնը, յոյն կաթը, ըստ իս, տղուս երակներուն մէջ պիտի հալեցնէր այն դանդաղութիւնը, որ տեսակ մը ժանգոտութիւն է. Յոյն գրականութիւնը մեր հին գրականութեան կաթնտուն եղաւ իր պարարտ ծիծերովը, հիմա ալ մեր փոքրիկը յոյն կնոջ մը լանջէն պիտի քամէր իր ջիղերուն սնդիկը: Այս բարոյական ու նիւթական անդառնութեան համեմատութիւնը հաշտարար դադափար մը ծնուց մէջս, ու յարգանքով դացինք յոյն կնոջ հետ, իրան շատ յարգանքով:

Մէկ ամիս հազիւ անցած, դժգոհութիւնն սկսաւ իր ժանգոտ երեսները ցոյց տալ. — կաթը դիւրամարս չէր փոքրիկին, բժիշկը կու-

գայ եւ փորձով կը հասկցնէ մեզի թէ հինցած կաթ է : Նորէն մթու-
թիւն տանը մէջ : Լուր կը զրկենք առդին անդին , եւ սակայն չափա-
զանց զգուշութիւն ձեռք առած , որպէս զի կինը բան մը չկռահէ :
Կաթնտուն ալ ինկած էր մեր աչքէն , եւ վերջապէս յաջորդող դտանք ,
պայմաններուն վրայ դադարի համաձայնելով :

Գործը կը մնար ճամբու դնել առջինը : Ես արդէն չեմ խառնուիր .
կինս արիութիւն չի զգաւ , եւ սակայն կնոջ գործ էր : Վարձքը ամբող-
ջապէս , քանի մը դահեկան ալ աւելի , ձեռքը բռնած , ներս կը մտնէ
վախով եւ դողդոջ շրթունքներով կը յայտնէ որ իր տեղը ուրիշ մը
գտած են բօխլիկն յանձնարարութեամբը : Խեղճը , յանկարծակիի եկած ,
ինչ ըլլալը չի գիտեր ու կը սկսի լալ :

— Պակաս մը ըրի , ըսէք ընեմ ինչ որ ձեռքէս կուգայ :

— Չէ , շնորհակալ եմ քեզի . միայն թէ կաթդ զօրեղ է , եւ ման-
կիկս շատ փոքր ըլլալով , չի կրնար մարսել :

— Կը վախճնամ թէ յոյն ըլլալուս համար կը ճամբէք զիս :

— Ո՛չ , մտքէդ անգամ չանցնես : Կաթին մէջ բնաւ խտիր չեմ
դներ ես : Ինծի ալ ուրախութիւն էր որ տղաս մեծնար գիրկդ . ու գոհ
սրտով մեկնէիր տունէս :

Իրաւ ալ ուրիշ դժգոհութիւն մը չունէինք . ու ես ալ փոքրիկս
մտքովս աճեցուցած , շատ անգամ յոյն կաթին բարերար ազդեցութիւնը
կը վերլուծէի անոր երակներուն մէջ ու աշխոյժ կը տեսնէի զանի , ան-
հանդարտ , դիւրակիր , սնդիկի պէս սահուն , ճիւղի պէս ճկուն : Կարճ
խօսքով՝ երազս կը ցնդէր հիմա գոլորշիի պէս . մեկնեցաւ կաթնտուն ,
եւ ինչ որ նշանակելի մնաց , սա էր որ հրաժեշտի ժամուն , ուր ալ ո՛չ
մէկ կառ ուր կը մնար մեզի հետ , արցունքը սրբելով , կը զրկէ փոք-
րիկս , կաթը հեղաղ կընէ , ու ճակատը համարեւելով մեղմիկ՝ ամէն բա-
րիք կը մաղթէ անոր ու կը մեկնի յոյն կինը :

Այս ամէն մեկնումներսուն միջ կաթնտու մը կուսայ երկու բան .
մէյ մը որ ընտանեցած դէմքեր ու ծիծերուն վարժ երախայ մը կը ձգէ
ետեւը . երկրորդ որ ծուրկ ծուրկ պատուտած կը տեսնէ ծրագիր մը ,
թէ կ'աշխատիմ հոս մէկ տարի , պարտքերս կուտամ ու այնպէս կը
մտնեմ դռնէս ներս : Հազիւ թէ այս հաշիւները զինքը կ'օրօրէին վայր-
կեան մը , մէյ մըն ալ ինքզինքը կը գտնէ նորէն անստոյգ դատարկու-
թեան մը մէջ՝ ուր չգիտէ թէ բախտն ինչ պիտի ծնի իրեն համար :

Պ .

Երկրորդ կաթնտուն հայ է : Կինս աւելի գոհ կ'երեւայ այդ մասին .
ու ես ալ , առջի խմաստասիրութիւնս փոխած , համակերպութեան մը

մէջ՝ թոյլ տուի որ ցեղասիրական զգացումներս նորէն յաղթանակեն ու հայ կաթը, կ'ըսեմ, վաղը միւս օր կը մաքրէ տղուս երակները, ու անխտուն գաւաի մը կ'ունենամ:

Նիհար կին մըն էր: Իրմէն սոսուգեցինք որ երկու շաբաթէ ի վեր Պոլիս եկած էր ու քեղքալի մը տանը մէջ տաք կերակուր դրած չէր բերանը, ձիթ ապտուղ, աղծուած հստած ձուկ, ահա ինչ որ կերած էր: Ատիկ գիւրին էր հետեւցնել թէ ինչ կրնային ըլլալ իր ծիծերը, — լիկած կաթի ծրարներ՝ քուրչի պէս կախուած: Ուստի, առջի օրէն չէինք սպասեր որ ունած ստինքներ ունենար. մէկ երկու օրէն, անանտարակոյս, կաթերը կ'իջնէին ու փոքրիկն ալ կուրթ կուրթ կ'ուտէր: Ալ տես մեր խնամքը թէ ինչ կերցնելու, ինչ խմցնելու է կաթնոտուն: Կը սաղասենք, մէկ, երկու, երեք օր, շաբաթը կ'անցնի, եւ սակայն ոչինչ, եւ առջի օրուան դեղնած կինն է: Կէր, կ'ըսենք, խորովածոյ կէր, մսի ջուր, թէյ լամէ. կաթնոտուն իր զիւղին սոխը, սխտորը, թարխմանն կ'երազէ. հոտած ձուկին օխը կը քաշէ գաղտնի, եւ, դեղի շիշերէն վախճող կարգ մը հիւանդներու պէս, խորշանքով կը նայի քաղքենի կերակուրներուն: Ասգին մեր հոգերը, անդին ալ երախտան, ութը օրէն ո՛չ պակաս, կուշտ կաթ կերած չունի:

Իններորդ օրը դեռ չըւսցած, կէս քուն կէս արթուն, կը լսեմ որ կաթնոտուն, ուր ուրեմն խղճահար երախտային չարչարանքէն իր ամուլ ստինքներուն վրայ,

— Կաթ չունիմ, կ'ըսէ: Աստուած չուզեր որ աղէկ օր տեսնեմ: Ի՞նչ եղայ չեմ գիտեր: Գիւղէն դուրս ելած օրը կաթերէս կը մեռնէի:

Հաշուեցէք հիմա. կաթնոտուն մը ճամբուս գրինք լաւագոյնը գտած ըլլալու յոյսով, ութը օր ալ չարչարուեցանք, տընկին ողորմ ձիջը լսեցինք այն հաւատքով թէ վաղը միւս օր կը հարթուին այս դժուարութիւնները, եւ իններորդ օրն ալ կաթնոտուն այդ յուսահատ աղաղակը կը ձգէ: Կնոջս համար՝ օրհասին ժամն էր ատիկա. մանաւանդ որ այդ ամէն ճախորդութիւնները ըսելէս կը շեշտէին թէ ինչու երախտան գիւցնելու կարող չըլլար ինք. շունը, կատուն, կովը, ոչխարը իրմէն տակի բախտաւոր էին: Ուրիշ կողմէ ալ բնաւ հանգիստ չունէր. հայ կաթնոտուի դէմ՝ անդրանիկ զոհէն, իրաւ թէ անիրաւ, մնացած անվստահութիւնս զինքը կը ստիպէր չորս աջքով հսկել, այնպէս որ ինքը ո՛չ մարմնով հանգիստ ունէր եւ ո՛չ հոգիովը:

— Մեղքը չէ. ինչու կ'ելլէք կուգաք, քանի որ կաթ չունիք: Ութը օր է որ տղաս կը մաղկոտայ թեւերուդ մէջ: Առջի կաթնոտուն ճամբուս գրի քու պատճառովը:

— Ա՛յ, դուք զիտէք որ մենք ձեզ կը խաբենք: Ես ալ չեմ գիտեր թէ աս ինչ ձիւն էր զլխուս եկաւ: Ի՞նչ գիւրին է տուն տեղդ ձգել ու

եղի՛ն դռներն խնայ: Չորս ամսուան տղեկս ուրիշի ձեռքն է. հոս եկայ որ փարա շահիմ: Հիմա խելքս գլխէս կ'երթայ քանի որ կը մտածեմ ասոնք: Այսօր չէ վաղը՝ դուն հատ մըն ալ կը ճարես. ես լի՛նչ պիտի ընեմ: Ճամբու ծախք ալ չունիմ որ զիւղս գտնեամ:

Եւ արցունքն է որ կոտորած բռներով հէք կնոջ աջքերէն կ'լինայ: Երկու կուռող կան առջեւս, ու երկուքն ալ իրենց իրաւունքն ունին: Կաթնտուն լիք ծիծերով ճամբայ ելած էր զիւղէն՝ իր տղեկին կաթը ուրիշին ծախելու անստոյգ հաշուով մը, բայց յուզումներ, բարոյական վիշտեր իր հոգեկան աշխարհը այնչափ վրդոված էին որ կուրծքը ցամքեցաւ արեւէն սպառող ջուրի երակներու պէս: Ի՞նչ յանցանք ունէր ասոր մէջ: Կինն ալ իրաւունք ունէր, վասն զի ծծմայրն իրրեւ կաթնտու եկած էր, ու վարձքով մեր երախան կախած կուրծքէն վար, չոր ցամաք ստինքներով չարչրկեց անմեղուկ կեանքը:

Ի՛մ դերս, ատոնց մէջ, ուրիշ բան չէր, բայց եթէ մեղմեւ կնոջ զայրոյթը, ողոր լեզուով հասկցնել ուզելով թէ ի՛նչ որ իրրեւ յանցանք կը զարնէր անբախտ կնոջը երեսին, բոլորովին ճիշդ չէր, կաթնտուին յանցանքը՝ աղքատութեան յանցանքն էր, գորովի ծնողասէր սրտի յանցանքը, որ յուզումներու տակ գելուած գալարուած, այդ յուսահատի եւ անճրկածի վիճակն ունեցած էր:

Այդ կինն ալ ճամբու գրինք:

Եւ մինչ ինքը մեր սանդուխներէն վար կ'իջնէր արցունքները սրբելով, ես ասդին կը խորհիմ ականջայ որ կաթնտուն իր տունը կը դառնայ վաղը՝ գրպանները դարտակ, ծիծերը ցամքած, ու դէմքն ալ տոբոյն: Իր դռնէն ներս կը բերէն փողբիկը որ նուազ վարձքով ուրիշի յանձնուած էր: Աստուած տայ որ իր զիւղին, իր հողին, իր երախային ժպտուն շէմքը նորէն կաթը հոսեցնեն իր երակներուն մէջ. դգուէ, փայփայէ, չայէ, սիրէ եւ չուսուութեանը մէջ սիրտանք մը ունենայ կուրծքին վրայ, փչոտ մաքսաներու մէջ բացուած կարմրագեղ վարդի մը պէս: Իսկ եթէ անկարող ըլլայ դիեցնելու փողբիկը, անտարակոյս, իր ձեռքովը գերեզման կը դնէ զանի անօթի սպաննելով:

Այդ տոբոյն կեանքին համար ամէն բարիք կը փափաքիմ սրտանց. երանի թէ, փորձուած այդ առաջին դասէն, որ դառնութեամբ լեցուն եղաւ իրեն, պանդխտութեան ճամբան միտքն ինկած բողբիկն, մշուշապատ տեսնէ զանի իրենց լեռներուն ետեւէն, ամէն դժուարութիւն ցուին իր առջեւը, եւ անդամ մըն ալ չփորձէ հոս գալ: Թող հոն մնայ, եւ ատիկա բուսական չափ մը կ'ըլլայ իրեն իր խեղճութեանը մէջ, թող ծաղիկներ բուսնին հոն իր կուրծքին վրայ:

Հ Բ Ա Ն Դ

ՊԱՅՐԸՆ

ԵՒ

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՀԱՅՈՅ ՎԱՆՔԸ

Անգղիացի հայագէտ բանաստեղծին մահուան տարեդարձը (¹) կ'արժէ որ Ծաղիկի մէջ ալ տօնուի գէթ սլոտիկ յիշատակութեամբ մը :

Յայտնի է թէ Պայրըն մեծապէս օգտուած է Արեւելքի մէջ կատարած ճամբորդութիւններէն, որոնց վրայ հատորներ գրած է : Հոս նստառակս չէ Չայլո-Հէրըլտի բանաստեղծին կենսագրութիւնը ընել, բայց կ'ուզեմ յիշել իր կեանքին այն քանի մը գծերը, որոնք մասնաւորաբար մեզ՝ հայերս կը հետաքրքրեն :

Պայրըն Վենետիկ եղած ատենը երկու տարիէն աւելի (1816-1818) չարունակ Սուրբ Ղազարի վանքը կ'երթար մեր լեզուն սորվելու համար : Իրիչերու ծանօթ է գուցէ թէ Պայրընի ուղղակի օղնութիւնովն հրատակուած են Անգղիերէն-Հայերէն եւ Հայերէն-Անգղիերէն առաջին քերականութիւնները : Նոյնը ճշմարիտ է նաեւ Անգղիերէնէ Հայերէն եւ Հայերէնէ Անգղիերէն առաջին անգամ հրատարակուած բառարաններուն համար :

Բարեկամի մը ուղղած նամակի մը մէջ՝ առաջին անգամը ըլլալով՝ հետեւեալը կը գրէր Պայրըն հայերէն լեզուի նկատմամբ. — «Սկսայ եւ կը չարունակեմ հայ լեզուի ուսումը Հայոց վանքին մէջ, ուր կ'երթամ դաս առնել ուսումնական վանականէ մը : Եւ այդ արեւելեան ժողովուրդին գրականութեան եւ սովորոյթներուն մասին քաղած եմ շատ եղական եւ օգտակար տեղեկութիւններ : Լեզուն դժուարին կը գտնեմ բայց ոչ անյաղթելի» :

Ուրիշ տեղ մըն ալ կ'ըսէ թէ Վենետիկ հասնելուն ծանր զբաղում մը կը փնտռէր, միտքը բանի մը վրայ կեդրոնացնելու պէտքը կը տեսնէր. ուստի կ'ընտրէ հայերէնի ուսումը : Եւ մեր լեզուին դժուարութիւնը իր անգղիացի բարեկամին հասկցնելու համար կ'աւելցնէ թէ «երկուրեակ է հայերէնը, գրական եւ ուսմական» : Ասկէ յայտնի է որ անգղիացի բանաստեղծն ալ, իր կարգին, քաջեր է ինչ որ մեզմէ շատերուն ճակատագիրը եղած է դպրոցին մէջ, սորվիլ գորաբար եւ աշխարհաբար, տարակոյս չկայ որ՝ միջավայրին բերմունքովը, աւելի առաջինը սորվեցաւ Պայրըն :

Ահներեւ է թէ «Շիլլոնի բանտարկեալ»ին հեղինակը բաւական չար-

(¹) Պայրըն մեռած է 1821 Ապրիլ 19 ին :

չարուած էր մեր լեզուի ուսումնասիրութեամբը : Ձեռնարկին զփուարութիւնը ազգակցի մը յայտնելու համար հետեւեալ պատմութիւնը կ'ընէ . — «Ասկէ չորս տարի առաջ (1812 ին) Թրանսաքիբ հայերէնի բրօշէսութիւն մը հաստատեցին Արեւելեան Կենդանի լեզուներու դպրոցին մէջ : Երկուշարթի առտու , քսան աշակերտներ կը ներկայանան , ազնիւ եռանդով , կորովամիտ երիտասարդութեամբ եւ անպարտելի աշխատասիրութեամբ լեցուած : Բաշլութեամբ կը յարատեւեն մինչեւ հինգշարթի , երբ քսանէն տասնըհինգը փախուստ կուտան այբուբենին քսանըվեցերորդ գիրին հասնելուն : Անգղիացի բանաստեղծը այդ Թրանսաքիբերէն աւելի յամառ աշխատող մըն էր անշուշտ . բայց ինք ալ բաւական սիրտ հատցուցած ըլլալու է որ տեղ մը «այբուբենի Ուաթէրօ մը» կը կոչէ մեր սիրուն լեզուին չափազանց հարուստ այբուբենը :

Երեւակայեցէք պահ մը Մանֆրէտի հեղինակը որ ամէն առտու կոնտողան նստած Սուրբ Ղազարի վանքը կ'երթայ Հայերէն սորվելու եւ այն տեղի միաբաններուն փոխադարձաբար անգղիերէն սորվեցնելու համար :

Սուրբ Ղազարի վանքին եւ միաբաններուն համար մեծ գովեստով խօսած է Պայրըն շատ մը նամակներու մէջ : Բանի մը պարբերութիւններ հոս կը գնեմ : — «Վենետիկ գտնուած ատենա , ամէն ճամբորդի պէս իմ ալ ուշադրութիւնս գրաւեց Սուրբ Ղազարի վանքը , որ միացուցած է վանական հաստատութեան բոլոր առաւելութիւնները , առանց իր թերութիւններուն :

«Կարգաւոր եղբայրներուն առաքինութիւնները , կատարելութիւնը , անկեղծ բարեպաշտութիւնը , անուարարութիւնը , հանգստութիւնը եւ մաքրութիւնը կը ծառայեն հաւտացնել աշխարհի մարդուն թէ նոյն իսկ այս կեանքին մէջ «կայ ուրիշ եւ լաւագոյն կեանք մը» :

Վանականներուն զլիստորին վրայ խօսած ատենը զանի կ'անուանէ «ազնիւ ծերունի մը , մէտէոքայի մօրուքով» :

Եւ զրեթէ բոլոր այն նամակներուն մէջ ուր հայերուն վրայ կը խօսի , անպատճառ կը յիշէ Յարութիւն Վարդապետ Աւգերեանը , որուն տեղ մը՝ «Իմ հայ հայրս» անունը կուտայ , այնքան սերտ կապով կապուած էին իրարու հետ :

Պայրընի յիշատակը մեր մէջը միշտ վառ պահելու համար վերջին խօսք մը : — Անգղիերէնէ հայերէն բառարաններ սկսած են հիմա երեւալ հրապարակին վրայ , եւ տարակոյս չկայ թէ երթալով նոր հեղինակութիւններ ալ պիտի տեսնուին : Փափաքս է անգղիերէնէ հայերէն , կամ հայերէնէ անգղիերէն բոլոր բառարաններու յառաջաբանին մէջ տեսնել Լորտ Պայրընի անունը , որ մեր լեզուին մէջ այդ տեսակ բառարանի եւ քերականութեան անգլիանիկ հեղինակութեանը եւ հրատարակութեանը մէջ այնքան մեծ դեր մը ունեցած է :

Այդպէս ըրած է Հ. Յարութիւն Վարդապետ Աւգերեան որ 1821ին հրատարակած իր Անգղիերէն-Հայերէն բառարանին յառաջարանին մէջ սապէս կը գրէ. — «Զառաջինն Մի-ըրրո Պայրըն, եւ Ետուարդ Լօմպ աղնուական Անգլիացի, ուսեալ զմերս բարբառ՝ ձեռնտուութեամբ եւ արդեամբք իւրեանց ետուն մեզ ընծայել 'ի լոյս զիրկին Անգլիական-Հայերէն, եւ Հայերէն-Անգլիական քերականութիւնս, յօգուտ երկաքանչիւր աղգացս» :

ԱՐՄԷՆ ԳՆՈՒՆԻ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Բ.

Գրիգոր Նարեկացիին գործը կը բաղկանայ աստուածաբանական երկասիրութիւններէ, աղօթքներէ, քանի մը պատմական հաստատանքներէ, եւ կրօնական բանաստեղծութիւններէ : Այս բաղմաձեւ արտադրութեան մէջ, գաղափարի բացարձակ նոյնութիւն մը կայ սակայն. նոյն մղումն է որ իրեն պատմել, երգել կամ մեկնարանել կուտայ :

Առաջին տողէն մինչեւ վերջինը, ամբողջ գործն է Աստուծոյ գաղափարով հիրնոսացած մտքի մը : Իրեն համար ամէն տեսակ նիւթ միջոց մըն է այդ գաղափարը արտայայտելու, ու թերեւս ամբողջ գաղափար մըն ալ չէ իր մէջ, որչափ խորունկ յուզում մը. Նարեկացին այն սկզբնական աստուածաբաններէն չէ որոնք յատակ սահմաններով կ'որոշեն Աստուծոյ գաղափարը, հանդերձեալ կեանքին մանրամասնութեանց վրայ կը վիճին, կամ բնագոյնական պատճառաբանութիւններով մարդուն հոգին ու կեանքը կը բացատրեն : Ինքը բանաստեղծի, տարօրինակ կերպով ջղուտ բանաստեղծի հոգի մըն է, որ կանուխէն բաղխած է Աստուծոյ գաղափարին, անոր մեծութենէն ինքզինքը ջախջախուած զգացած է եւ որ ամբողջ կեանքին մէջ այդ ցնցումին հիւանդ ու տառապեցնող զգայու թեամբը կը սարսռայ : Երբեք իրեն համար, բանաձեւ մը չէ Աստուած, երբեք բնագոյնական սահմանով մը չէ որ զայն կ'որակէ, իրեն համար

անիկա անհունը, անծանօթը, անհասն է, բայց միտնգամայն անհուն մը որ զգալի է, անծանօթ մը որ զինքը ամէն կողմէ կը սեղմէ, անհաս մը որուն խորհուրդը շօշափելի վերքի մը պէս՝ իր հոգին կը ցաւցնէ։ Զանիկա իր մէջ կը զգայ, իր վերեւ, իր շուրջ, եւ անոր վրայ մտածելը՝ իրեն համար, հեռու վերացական խոհանք մը ըլլալէ, ցաւ մը, սարսափ մը կամ երանութիւն մըն է՝ վայրկեանին համեմատ, միշտ զգացում մը, գրեթէ նիւթական զգացում մը։ Ասոր համար է որ իր արտայայտութեան ձեւը քնարերգութիւնն է միշտ, զինքը ճշմոյզ զգացմանց ու զգայութեանց սաստիկ, գրեթէ բնագրական արտարձակում մը, ուր ամէն բան կը բղխի գերազրգուած երեւակայութենէ մը եւ բրդեղու չափ ձգտուած զգայնութենէ մը։

Աստուծոյ գաղափարը՝ այս կերպով զգացուած եւ այս կերպով արտայայտուած, ահա իր ամբողջ գործը։ Այդ գաղափարն ու այդ ձեւն է որ կը գտնենք իր Ապարանից խաչին պատմութեան մէջ, ուր զիւցազներգական քնարերգութեամբ մը կը պատմէ խաչին մէկ կտորին Յունաստանէն հանդիսաւոր եւ հրաշագործ մոխաբութիւնը մինչեւ Մոկաց աշխարհը, եւ որուն կցուած են խաչին ներքող մը եւ Աստուածածնին հուշակաւոր ներքողը, իր բանաստեղծական ամենէն կրակոտ հատուածներէն մէկը։ այդ գաղափարն ու այդ ձեւը՝ Առաքելոց ի գովեստ ճառին, ինչպէս Յակոբ Մծբնայ հայրապետին գովեստին, ինչպէս Երգ երգոցին մեկնութեան մէջ, զոր գրած է Նիւսապետի նմանօրինակ գործին նմանողութեամբ։ Այդ գաղափարն ու ձեւը՝ իր Գանձերուն եւ իր հրաշալի Տաղերուն մէջ։ Բայց այն գիրքը ուր ամենէն խորունկ եւ ամենէն ընդարձակ կերպով կը գտնենք այդ ներշնչումը եւ այդ սէը, իր ոլորերգութեանց գիրքն է, իր Աղօթամատեանը, Նարեկը։

Եւ ճիշդ անոր համար այն գիրքը հեղինակին հոգին ամենէն ճշմարիտ արտայայտութիւնն է, որ ամենէն քիչ աստուածաբանականը եւ ամենէն շատ քնարերգականն է իր ամբողջ գործին մէջ։ Երգ երգոցին մեկնութիւնը, գրեթէ ամբողջ՝ աստուածաբանական, իր երկասիրութեանց մէջ գրական տեսակէտով ամենէն տկարն է։ Բանաստեղծը բնագրի մը կապուած, անոր կը հետեւի քայլ առ քայլ, բացատրելու վարդապետական աշխատութիւնը կը կատարէ՝ ուր աւելի իր աստուածաբանի հմտութիւնը եւ ճարտարութիւնը կ'երեւայ քան բուն իսկ իր հոգին, ինչեւ նորէն իր հոգին, իր բանաստեղծի հոգին կը մատնուի՝ մեկնելու համար Ս. Գրքին ամենէն բանաստեղծական զուխն ընտրելու հակումին՝ ինչպէս իր մեկնողական ոճին մէջ։ Ապարանաց խաչին պատմութիւնը եւ Մծբնայ Յակոբ հայրապետին գովեստը երկու հոյակապ կտորներ են քնարերգական վիպումի, ուր քրիստոնէական «հրաշալին» այնչափ խանդով, այնչափ հաւատքով եւ այնպիսի պերճ երեւակայութեամբ

մը արտայայտուած է որ այդ երկու հատուածները քրիստոնէական դիւցազներգութեան երկու ճշմարիտ դրուագներ կը դառնան, 'համոզման ու բանաստեղծութեան ուժովը՝ շատ վեր Դասույի կեղծ դիւցազներգութենէն: Սակայն այս բոլոր էջերուն մէջ, քնարերգութիւնը կամ աստուածաբանական կամ վիպողական է, եւ ատով անանձնական բանաստեղծութիւն մըն է, քիչ յարմար՝ ամբողջութեամբ արտայայտելու Նարեկացիին հոգին, որ ամենէն անձնականն է մեր գրական հին դէմքերուն մէջ: Որպէս զի Նարեկացիին իր բովանդակ ուժովն ինքզինքը մեզի ճանչցնէ, սէտք է որ դէպքերը, աստուածաբանական կնճիռները ցնդին անհետանան, եւ ինքը մինակ մնայ իր սեւեռեալ գաղափարին հետ, եւ այդ ամէն բանէ անջատման մէջ՝ ինքզինքը երգէ միայն: Եւ Նարեկիին մէջ, — բացի քանի մը գլուխներէ, ինչպէս Երրորդութեան դաւանանքին եւ Աստուածածնի պաշտամունքին բացատրութիւնը, Մեռոնի թարգմանողական աղօթքը, — ատ ըրած է միայն:

Ծայրէ ծայր, այդ գիրքը երգն է միակ հոգիի մը, իր ցաւերուն, իր զմայլանքներուն, իր դողերուն, իր ամբողջ յուզումներուն: Եւ ինչ որ այդ երգը կը լայնցնէ, մեծ արուեստի այն էական յատկանիւնն է որով զործը ընդհանուր եւ մասնաւոր է միանգամայն, մարդկային եւ միանգամայն անհատական. կը զգանք որ իր վրայ խօսած ատենը, բանաստեղծը ամբողջ մարդկութեան հոգին իր մէջ խտացած կը տեսնէ. ինքզինքը ինկած զգացող այդ էակը որ բարձունքներուն աջքը յառած գլխովիւն կ'աղաչէ, այդ էակը ամբողջ մարդկային ազգն է: Բայց բանաստեղծը այնչափ ուժով, այնչափ անձնապէս կը զգայ այդ ընդհանուր զգացումը, որ իր երգը անհատական շնչով կ'առնէ, յստակ եսի մը ձայնը կ'ըլլայ, — երգը Մարդուն, եւ մարդու մը: Եւ այսպէս այդ աղօթքի վրեքը զոր բանաստեղծը զրած է մարդկութեան իզճը ուզելով արտայայտել առ Աստուած, իր հոգիին խոստովանանքը եղած է, տեսակ մը անվերջ խօսակցութիւն Աստուծոյ հետ: Աղօթքին ընդհանուր տիտղոսը, արդէն, լաւագոյն բացատրութիւնն է ամբողջ գրքին, «Ի խորոց սրտիս խօսք ընդ Աստուծոյ»:

Ճշմարիտ խօսակցութիւն մը, ուր բանաստեղծին տառապագին ձայնը միայն կը լսենք, բայց որուն ետեւ կը զգանք, նոյն իսկ իր հաւոր լուծեան մէջ, Աստուծոյ ներկայութիւնը, որ հետզհետէ աւելի խոր, աւելի սուր կ'ընէ բանաստեղծին խօսքը: Վանականին քերթուածն է աս, պարզ, եւ սակայն ամբողջական հոգեբանութեամբ մը: Միստիքականութեան ցաւազին վէսը, ուր կը տեսնենք սիրով լեցուած էակ մը՝ Աստուծոյ տարօրինակ վառուած, որ անոր մեծութիւնը կ'երգէ, եւ գութ կը պաղատի անկից: Նարեկը վերլուծելով, կը տեսնենք որ «երկնքի սէրը» իր բոլոր ձեւերովը արտայայտուած է հոն, ձեւեր որոնք

նայն զգացման տարրեր երեսներն են , հզօր միութեամբ մը կապուած :

Այդ տարրեր երեսները գրքին մէջ ցրուած են , առանց կարգի , եւ շատ անգամ կրկնուած : Կրնանք սակայն , այդ անհուն խառնաշփոթութեան մէջէն՝ որ ինք խի այդ ամբողջ յուզումով շինուած հոգեկան մրրիկի վիճակին հաւատարիմ պատկերն է , զատեւ զլիսաւոր տարրերը եւ իրենց բնական յաջորդութեամբը չարել : Ահա , այն ատեն , հոգեբանական կմախքը զոր կը գտնենք գրքին բանաստեղծութեան տակ . — Պաշտօնական գովեստ՝ Աստուծոյ մեծութեան . — Զգուանք իր անձին համար , գիտակցութիւն իր ոչնչութեան՝ բողոքատմամբ Աստուծոյ հետ . — Վախ՝ ինքրիմէ , սարսափ փորձութենէ , եւ խնդրանք՝ Զարէն ազատելու . — Բաղձանք Աստուծոյ շնորհն ընդունելու , եւ հողաքարչ պաղատանք՝ ատոր համար . — Յոյս , սակայն , Աստուածածնին վրայ որուն բարեխօսութիւնը ամենագօր է , եւ այդ կազդուրող յոյսին համար՝ երախտագէտ սէր մը առ երկնաւոր միջնորդուհին : — Հաւատք , վերջապէս , Աստուծոյ բարութեան վրայ , եւ յոյս փրկութեան :

Ասոնք են , գրեթէ ամբողջութեամբ , այն զլիսաւոր մոդիֆիկները որոնց բիւրածեւ ու անհատնում ընդլայնումները գրքին երաժշտութիւնը կը ձեւացնեն : Ասոնցմէ ամենէն տիրականը առաջինն է , այն որ կերպով մը շայդ-մոդիֆի է այս ողբերու ներգաշնակութեան : Անոր սկիզբն ու մէջտեղն ու վերջն է . անոր հոգին է , եւ միւսները անոր կը յանգին՝ ինչպէս իրենց աղբիւրին ու նպատակակէտին , — գովեստը Աստուծոյ մեծութեան :

Այդ գովեստը քիչ անգամ վիպական ձեւ ունի . նարեկուցին , Աստուծոյ զօրութիւնը բացատրելու համար , անոր պատմական արտայայտութեան չդիմեր , ու չծանրաբեռներ իր երգը մարդկային պատմութեան այն միջադէպներով ուր այդ զօրութիւնը յայտնուած է . այդ ապացուցումը պզտիկ կ'երեւայ իրեն կարծես . ինքը կ'երգէ : Աստուծոյ մեծութիւնը ինք իր մէջ , եւ աւելի կը սիրէ ցուցնել թէ ինչեր կարող է ընել ան , քան թէ ինչեր ըրած է : Հազուադիւտ են այն հատուածները ուր Աստուծոյ մեծութիւնը պատմական ձեւով կը տարփուզէ . գեղեցիկ էջեր են այդ տեսակին մէջ , ԲԱՆ ՀԷՆ , ուր կը ներկայացնէ Քրիստոսը՝ աւագ ուրբաթի չարչարանքներուն մէջ , « Գանիւ հարուածոց յետին անարգութեան ի մէջ խառնիճազանջն ամբոխի գատապարտեցին , ծունր կրկնեցին նախատանաց եւ սոսկ եգիպտոս արհամարութեան » , եւ մանաւանդ ԲԱՆ ԿԳ՝ , որ գեղեցիկ թուում մըն է տիեզերքին ու մարդկային պատմութեան մէջ Աստուծոյ զօրութեան յայտարար դէպքերուն ու նշաններուն , « . . . Որ զլուծութիւն ծովուն սահանաց իրր զկարկառու քարանց կառուցեալ յեղանակեցեր , որ զկարծրանիւթ վնն անսպաւտին ի վիճակս վտակաց հասեալ բղխեցեր , . . . որ զսպաւտ :

աստեալ պարկազ Երեքովի իրը ղթեթեութիւն յարգի ցնդեցեր . . . Որ սասանես զերկիր եւ զսիւսն նորին ի հիմանց . . . որ զարուսեկին անզգայ էութիւն իրը երասանաւ իմն դաստարակեալ . . . » : Այս վիպողական ձեւը , քարոզի կամ զիշցադներգութեան չափ յարմար , լաւագոյն ձեւը չէ զուտ քնարերգութեան համար , որ իրերը իրենց տարտամ , ընդհանուր գծերուն մէջ կը տեսնէ . Նարեկացին զրեթէ միշտ կը նախընտրէ ներքողին քնարերգական ձեւը . ու փոխանակ մարդկային պատմութեան մէջ փնտռելու Աստուծոյ մեծութեան փաստերը , իր հոգիին , իր երեւակայութեան մէջ կը փնտռէ բոլոր այն զօրութեան ստորագելիները զոր կրնայ վերագրել Անոր . եւ այդպէս , իր երգը , յաճախ երկայն թուում մը ածականներու կամ գովարանող նախադասութիւններու , աստուածաշնչական օրհներգութեան կամ նախնական բանաստեղծութեանց գովարանական աղօթքի ձեւը կ'առնէ : Ահաասիկ ԲԱՆ ԴԱՆ սկզբնաւորութիւնը որ ժայթքում մըն է ահարեկ հիացման բառերու . « Տէր տէր ղթութեանց եւ Աստուած ողորմութեանց , անուն մեծութեան , ձայն ահաւորութեան , կոչումն սաստկութեան , լուր անհասութեան , բարբառ դողութեան , հնչումն հիացման , յուսադրութիւն բարերարութեան ամենողորմ քաղցրութեան . յորմէ երկուցեալ սասանին ամենայն բնութիւնք եղելոյ ի քո սպառնալեաց ահիդ պակուցման , սասանին սերտէք , ամիտիին քերորէք , պարուրին պարք լուսակերպիցն , երկնչին հիացմամբ բոլոր պետութիւնք վերնոյն , նոյնք ցնծան զողութեամբ մեծաւ ի մի նաւակաւորս բերկրութեան , զարհուրին զեւք , ընկրկին չարութեանցն գունդք , պակասին խաւարաւիրացն հոգիք , անդնդոց մատնին հրեշտակք օտարին » : Բայց այս տեսակին մէջ , որուն օրինակները խիստ բազմաթիւ են Նարեկին մէջ . հրաշակերտ մըն է ԲԱՆ Գ.ին սկզբնաւորութիւնը , ուր երկու էջէ աւելի կը տեսէ թուումը , եւ ուր յիշուած ստորագելիներէն մէկ քանին զգացման անհուններ կը խտացնեն , « Տէր իմ տէր տուիչ պարգեւաց , փառաւորեալ , ահեղ , ահարկու , հզօր , սաստիկ , անտանելի , անմերձենալի , անըմբռնելի , անճառելի , անտեսանելի , անզննելի , անչօչալիսի , անորոնելի , անժամանակ , ինքնաբուն բարի , անչամանդաղ զիտութիւն , ճշմարիտ էականութիւն . բարձր եւ խոնարհ , օրհնարանեալ միութիւն , անստուեր ծաղումն , անտարտամ հանգիստ , անյեղլի կնիք , բաժակ բերկրութեան , հաստիչ հոգեոց հաց , օտար մթութեանց սէր , ծածկոյթ ցանկալի , արփաղացնուղ ցօղ , համօրէն աւետիս , սփոփանաց լուր , բերկրութեան բերումն , լայնական հնարք , աներեւոյթ շաւիղ , աննմանական տիպ , անզուգական զութ , համբոյր փրկական » :

Բայց այս ամենակարողին դովեստը այն պայծառ երգը չէ որ հին հնգկական կամ երանեան աղօթքներուն մէջ կը բարձրանայ եւ ուր

մարդը, կեանքի գոհունակութեամբ բարախուն, կեանքը ստեղծողին փառքը գովարանած է: Հոս, երգողը ինքզինքը այնչափ անարգ ու ձգձիւմ կը գտնէ որչափ ստեղծողը՝ մեծ: Եւ այդ հակընդդէմ զգացումներուն բաղխումը սրտաշարժ կ'ընէ այս երգը: Բանաստեղծը հոս ինքզինքը ճշմունտ կը զգայ այդ մեծութենէն, եւ այնչափ համոզուած է իր սղծութեանն ու տգեղութեանը, որ իրեն կը թուի թէ ինքը կ'աղտոտէ այդ անհուն մաքրութիւնը, եւ ահա տառապանք մը կը դառնայ իրեն համար այդ մեծութեանը խորհիւ: Իր տարփանքը իր տառապանքն է, իր սէրը իր սարսափն է: Ստուռած՝ իր ամբողջ իշխը, իր վախն ալ է ամբողջ: — Եւ այն ատեն, ահաւասիկ սարսափի, ինքնազգուանքի, ու յուսահատ պաղատանքի մեծագոյ մրրիկը որ ճիշերու լայն յորձանքներով կը բարձրանայ՝ բանաստեղծին հոգիէն: Եւ վանքին տրտում առանձնացումին մէջ, սա սրտածմբիկ պատկերը կը տեսնենք ինքիրմէ՝ գանած վանականին սր զուգը քաջերուն կը զարնէ, ափերովը կուրծքը կը կոծէ, եւ աչքը գետերու կը փոխէ՝ ի դուժ չարժեքու համար Այն զոր կը սիրէ լալու չափ եւ սրմէ կը դողայ մահու չափ:

ԲԱՆ ՁԳ. ին մէջ ամբողջ հատուած մը կայ ուր գինքը ջախջախող այդ բազդատութիւնը կ'ընէ իր եւ իր Արարչին միջեւ. «Դու լոյս ես եւ յոյս, եւ ես խաւար եւ յիմար, ... դու ի վեր քան զկիրս երկրիս, եւ ես կաւ անարգութեան դարչութեան»: Ու կարելի է զլուսներ յիշել ամբողջ, ուր բանաստեղծը երբեմն Դուրիթն իսկ կը գերազանցէ ինքզինքը ստորին ու թվուկ ցուցնելու մէջ. Բան Կէ. ին մէջ, իր ոճը անգութ ձեռքի մը սկս ինքզինքը կը մերկացնէ, իր հոգիին բոլոր շարուն ու պալարները կը ցուցնէ, ինքզինքը ամբաստանելու հիւանդ կատաղութեամբ մը. «Ձամբարեալ թարախ վիրիս քամեցի, զխորս պարտեաց խմաց ծանուցի, զամօթալեացն զգետտ մերկացուցի, զգարչելսն յանդիմանեցի, զմրուրն մահու փոխեցի, զպալարս հոգւոյս խածուածոց՝ քահանայապետիդ Քրիստոսի բացի»: Բան ՀԲ. ին մէջ, քսանէն աւելի ամուսնաներ (մեղաւոր, անորէն, անխաւ, եւայլն) որոնցմով ինքզինքը կ'անուանարկէ իրենց կուս ու մղեղին յաջորդութեան մէջ՝ ինքնագան չարչարանքի մը մտածումը կ'արթնցնեն: Եւ այն ինչ մեղամաղձիկ բանաստեղծութեամբ պատկեր մըն է սրով իր հոգիին անկման յուսահատութիւնը կը նկարէ Բան ԻԲ. ին մէջ. «Ձիթենիս ամայական, անպտղական եւ կործանական...»: Բան Ի. ին մէջ որ Նարեկին ամենէն հրաշալի զլուսներէն է, չորս ԼՂեր՝ մէկ շունչով՝ այդ ինքնամեղադրանքին ալիքը կը թաւալեն. «Ամբարտաւանեցայ՝ փոշիս շնչաւոր ամբարհաւաճեցայ՝ կուս ձայնաւոր, հալարտացայ՝ հողս անարգութեան, ի վեր ամբարձայ՝ մոխիրս մեթեկի, բազուկ կառուցի՝ բաժակս մանրելի, զերկս արկի կենցաղոյս սիրոյ եւ ի քեզ թիկունս փոխանակ

դիմաց դարձուցի։» Էջերը կը դառնան, գլուխները գլուխներուն կը յաջորդեն, եւ այս եղանակը չի դադարիր. նորանոր բառերով, նոր երաժշտութեամբ մը, անիկա միշտ իր մահու երգը կը հնչեցնէ։ Եւ զգալի, զրեթէ տեսանելի է տառապանքը՝ բոլոր այդ էջերուն մէջ, ուր նոյն մտածման բազմակուտակ կրկնութիւնները տիրական գաղափարէն ճողոպրելու անկարելիութիւնը կը մատնեն, ու հիւսնդ հեշտութիւնը՝ այդ կրծող վհատութեան մէջ հետզհետէ աւելի խոր խրելու։ Կը զգաս որ բանաստեղծը տեսակ մը հաճոյք կ'իմանայ ինքզինքը կոխտեղու մէջ, այն տրտում հաճոյքը զոր սիրով ստրկացած տարփաւորը կ'ունենայ իր պաշտելիին առջեւ։ Իր Աստուծոյ սէրն է միշտ, որ աւելի սաստիկ կ'արտայայտուի, իր ողորմելի անձին անոր բաղդատմամբ։ Բայց սարսափի զգացում մըն ալ կայ, Աստուծոյ մերժուելու վախը, որ երգին մէջ՝ խոնարհութեան շեշտէն աւելին, յուսահատութեան ցաւը կը դնէ։ Աստուծոյ եւ իր միջեւ, Մեղքը կայ եւ իր, Աստուծոյ սիրոյն ամբողջ սաստկութիւնը հսկայական համեմատութիւններ կուտայ այդ սիրոյ խոչընդոտին, այդ փրկութեան յաւերժական արդելքին։ Տեղ մը մեղքը կը ներկայացնէ զարհուրելի եռուզեռումով մը մանր ու վիթխարի կրծումներու, բառերու ընտրութեամբ մը եւ կուտակումով մը որ ընթերցողին մայն վրայ մըջիւնի կծումներ կ'անցընէ՝ «Մեղանք իմոցս յանցանաց անթիւ, ոմն եւ ծնունդք իւր, ոմն եւ շառաւիղ իւր, ոմն եւ բիծք իւր, ոմն եւ արկածք իւր, ոմն եւ փուշք իւր, ոմն եւ արմատք իւր, ... ոմն եւ ճիրանք իւր, ոմն եւ խլրամունք իւր, ոմն եւ հրդեհմունք իւր, եւն»։ Թուումը երկու էջ կը բռնէ։ Իր մեղքը, ծով մըն է ամբողջ, անոր ալիքներովը, վիհերովը, եւ մրրիկներովը. «Իսկ որ առ իս կրին սխալմունք՝ դերազանցէ քան զհեղեղին ջրակուտակ տիեզերաստղ ամենասպառ ծովուն յորդութիւն, եւ զլսոց լերանց վերադէր»։ Ու տեղ մը, ալ կարծես ուժասպառ՝ իր մեղքին մեծութիւնը պարզելէ, համակ արեւելեան ծայրայեղութեամբ վսեմ պատկերի մը մէջ՝ զայն բացատրելու անկարողութիւնը կը յայտնէ, «Զի թէ զլիճ մի ծովուց ի յորակութիւն դեղոյ յեղեղեցից, եւ զբաշտս ասպարիսօք բազմօք սահմանեալ ի տարածումն լայնութեան քարտենի չափեցից, եւ զպուրակս յոքունց անտառաց չամբից եղեգանց ի հատուածս գոյութեան գրչաց կազմեցից, եւ ոչ զթիւ մի ի բարդելոցն անօրէնութեանց զօրեցից ընդ գրով սահմանի գրաւել»։

Մեղքին վախը իրեն հետ կը բերէ վախը մեղքերու աղբիւրին, Չարի իշխանին։ Նարեկացիին դուրծին մէջ, Սատանին դէմքը յաճախ կը ցցուի, իր շուքին սեւը նետելով երգին մէջ։ Իր հոգիին վերեւ դարանած կը զգայ զայն, իր մարմնին մէջ բռնած կը գտնէ զայն։ Դէպի Աստուած իր վերելքի տենչին մէջ, անոր մութ ու կեռ մատը կը

զգայ որ իր մահն կը կառչի ու վար, դէպի խաւարը, կը քաշէ զինքը : Ան է, անդիմադրելի փորձիչը, որ աղօթքներու փրկաւէտ խնկաւորման մէջ, կուգայ երկրին լաղձանքը կը բերէ, մարմնին մարմաջները կ'արթընցնէ, ամբողջ զգոյսքը իր երակներուն մէջ կը հոսէ : Եւ այն ատեն, պէտք է լսել բանաստեղծը որ Կորուսչին դէմ իր ատելութիւնը ու անկից իր սարսափը կը ժայթքէ . Նարեկին մէջ բազմաթիւ են այն էջերը ուր գեւերուն անտես հրաւերին անձկութիւնը կ'արտայայտուի, զանոնք հալածելու համար՝ Աստուծոյ անունին խանդալորութեամբ արտասանութեամբ : Եւ այս զգացումը բացատրելու համար, ամէն աղգերու բանաստեղծութեանց մէջ, չեմ գիտեր քերթուած մը այնչափ ներուժ ու ջղուժ՝ որչափ այդ ապշեցուցիչ «Ընկալ քաղցրութեամբ»ը : Գիշերին վրդովիչ լուծութեան մէջ, խուցին տրտում ու մենիկ կիսաստուերին խորը, վանական, անկողնին ոտքը ծնրադիր, կը պաղատի Աստուծոյ՝ հեռացնել իրմէ գեւը որուն հպումը կարծես կը զգայ արդէն իր մարմնին վրայ, մաքուր ընել իր քունը այն երկրաբոյր երազներէն որոնց սարսուռը արդէն իր ծակոտիքներուն վրայէն կը սահի կարծես . «Փարատեա՛, ամենապարգեւ, զամօթական տխրութիւնս . անջրպետեա՛, հնարաւոր, զմահացու կրթութիւնս . աւարեա՛, միշտ յաղթող, զխաբդին հաճութիւնս, բացադրեա՛, վերնային, զմոլելոյն մառախուղ, կնքեա՛, կեցուցիչ, զկորուսչին ընթացմունս . . . Տեսանագրեա՛ քո անուամբդ զլուսանցոյց երդ յարկիս . պարտական քո ձեռամբդ զառաստաղ տաճարիս . . . ամբացո՛ քո աջովդ զհանդատեանս խշտի . մաքրեսցես ի հաղբից զծածկարան անկողնոյս, պահեսցես քո կամօքդ զտառապետալ անձն ոգւոյս . . . » :

Ի՛նչպէս բոլոր բառերը հոգիին կը նկարեն, եւ ի՛նչպէս անկեղծ են բոլորն ալ : Երբեք բանաստեղծը ինքզինքն այս աստիճան մատնած չէ : Ու երբեք, ոչ ոք, կուսակրօնութեան չարչարանքը այս ցաւագին ուժով արտայայտած է . այդ հոգեկան տանջանքը որ կը ծնի բացարձակ մաքրութեան իղձին՝ մարմնին բռնաւոր իրաւունքներուն տակ բեկբեկումէն : Բանաստեղծը կը զգայ որ օրուան վերջին աղօթքին ատեն, փոխանակ զուարթութեան մը որ ամբողջ օրուան աղօթքներէն իր մէջ անցած ըլլար, տրտմութիւն մը հիմա կը ծանրանայ իր հոգիին մէջ : Աստուած չատ հեռու է, չատ անտես, ու մօտը, ամին տակ, աշխարհի երանութիւնները կան, համեղ, քաջող, այնչափ հրապուրիչ : Ու Տխուր Խ, ու կը տառապի . Եւ իր տխրութիւնն ու տառապանքը անով ահւելի են որ այդ տխրութիւնը «ամօթական» է իրեն համար, եւ այդ տառապանքը իր դատապարտութիւնը, իր մեղքին վաւերացումն իսկ է : Ու, գետնամած, գթութիւն կ'աղերսէ . — Ա՛խ, իր անկողնին ծածկարանը՝ Աստուան հպումէն զերծ մնար . . . :

Ո՞ւակից պիտի գայ այդ գութը: Ուղղակի Աստուծմէ՞: Բայց վախ մը, ամօթ մը զինքը կը կապեն յաճախ, ու չի համարձակիր իր աղօթքը շիտակ դէպի Աստուած նետելու: Այն ատեն, Աստուծոյ եւ իր միջեւ, հաշտութեան դէմք մը կը ծագի, ծիածան կամուրջ մը՝ օդին մէջ թրթռուն՝ հոգէն մինչեւ Աստուածութիւնը, — Աստուածածինը: Անիկա մարդկային վիճակէն անցած է, եւ գիտէ՝ «կաւ»ին տկարութիւնները. եւ անիկա «բարի է որչափ ամբիժ» . անոր խնդրանքով՝ Աստուած պիտի տայ իրեն երազուած հանգիստը: «Տուր հանգիստ բերկրութեան մահահանգոյնս նիրհման ի խորութեան գիշերիս՝ բարեխօսութեամբ հայցուածոց սրբոյ Աստուածածնիդ . . . » : Անիկա բեհեզ ամպն է որ Աստուծոյ դէմքին վրայ ձգուած. անոր հրդեհող լոյսը կը մեղմացնէ, անիկա քաղցրութիւնն է՝ Աստուծոյ բարկութեան վրայ միշտ կաթոյլ. անիկա կին-տարրն է Աստուածութեան մէջ: Եւ իր վախերուն ու վշատութեանց մէջ, երբեմն, երբ Աստուծմէ աղերսանքէն ալ պարտասած է, բանաստեղծը անոր սիրոյն, անոր գութին մէջ կ'ապաստանի, ու իր ձայնը այն ատեն անօրինակ փափկութիւններ ունի անոր շնորհն ու բարութիւնը երգելու համար, փափկութիւններ որոնց մէջ իր չսիրած մարդու բոլոր երազները կը գտնենք հալած. Տանդէի առ Աստուածածին երգը, ամբողջ աստուածաբանութեամբ հիւսուած, ոչինչ ունի այնքան սրտաբուխ եւ բանաստեղծական որքան Բան Զ.ին այն հրաշալի ներքողը Տիրամօր՝ «Հրեշտակ ի մարդկանէ, մարմնատեսիլ քերորէ, երկնաւոր արքայուհի, անխառն իբրեւ զօդ, մաքուր որպէս լոյս, անշաղխալ ըստ նմանութեան պատկերի արուեստին լարճրութեան, գերազանց քան զընտկութիւն անկոխելին սրբութեանց, երանաւոր խոստմանն տեղի, Եղեմ շնչական . . . » :

Բայց այս փախուստը դէպի Տիրամօր շնորհը՝ հազուադէպ է իր մէջ: Աղօթքը միշտ կը դառնայ նորէն Աստուծոյ, Անոր որմէ կրնայ գալ ամէն գութ ու ներսղութիւն, ան որ բուն առարկան է իր սիրոյն, յոյսին ու վախին: Այդ աղօթքը իր զգացման ու ձեւին մէջ բացարձակապէս արեւելեան է, եւ անով՝ իսկատիպ, եւ անհունապէս հզօր: Եւրոպական մատենագրութեան մէջ դժուար է բան մը գտնել՝ ասոր բաղդատուելու, նոյն իսկ հեռուէն. Նմանութիւն Յիսուսին, զօրութեան տեսակէտով, Նարեկին քով վարդի ջուր է: Այս աղօթքին զարհուրելի սաստկութիւնը ըմբռնելու համար՝ պէտք է արեւելքը ճանչնալ, ու գիտնալ թէ՛ արեւելցին ինչ ծայրայեղ ստրկացում մը կը դնէ, ինչ անձի ուրացման, դետնաքարչ սողման շնչո մը՝ իր աղաչանքին մէջ, եւ թէ՛ նմանապէս ինչ անհուատալի չափազանցութեան կը տանի իր ողբին արտաքին արտայայտութիւնը: Արեւելեան աղերսագիր մը եւ արեւելեան մեռելի ողբ մը. — ահաւասիկ Նարեկին աղօթքը: Այդ աղօթքը չար-

չարանք մըն է ամբողջ, ոչ միայն հոգիին որ կուլայ, այլ մարմնին ալ՝ որ ինքզինքը կը բզբտէ. այդ աղօթքը չրթունքէն հանդարտիկ չի բխիր. ամբողջ մարմնէն տառապադին կը բողբի. մոտիկ ըրէք զինքը երբ իր աղօթքին ձեւը կը նկարէ. «Ձեռն համբառնամ տարածմամբ բազկացս, երկամանցս գործակցութեամբ, սրտիս հեծութեամբ, լեզուիս եւ շըրթանցս ձայնարկութեամբ»։ Ուրիշ տեղ մը, նկարագրութիւնը աւելի ուժով է եւ աւելի ընդարձակ. «Ի յոտս քո անկանիմ, եւ զգարչապարիդ հետս համբուրեմ, կշտամբանաց քարամբ կոծիմ եւ հառաչանօք սրտիս տապանամ, ի խէթ խզճիս խոցոտիմ եւ բոցով շնչոյս ձենձերիմ, աղի ցօղով արտասուացս այրիմ եւ երկամանցս աղգմամբ կիզանիմ, յուսակտուր օգով ցամաքիմ եւ դառնաշունչ հողմով շիջանիմ, թախանձանաց բանիւս երերիմ եւ կողկողագին հեծութեամբ դողամ. . . »։ Ու զլուխներ, զլուխներ կը թաւալին այս շեշտով. այս յուզման ծայրայեղ բորբոքմամբ՝ որ մոքին սպառում կը բերէ յաճախ, եւ որ նարեկացիին մէջ ընդհակառակն անհատնում աղբիւր մը կը դառնայ միշտ աւելի նոր ու միշտ գեղեցիկ բացատրութեանց։ Ահաւասիկ Մեղային երգը, (Բան Իէ), անհուն ողբ մը ինք իր վրայ, երկայն երկրպագութիւն մը իր մեղքերուն գետնասփիւռ ծաւալմանը մէջ՝ «Մեղայ՝ ծագմանդ ճառագայթից՝ խաւարս մեռայ. . . »։ Անգամ մը վերջին դատաստանին օրը հասած կ'երեւակայէ, երեւակայութեան կենդանութեամբ մը եւ սաստկութեամբ մը որուն Մասիյեսն ալ չէ հասած իր համանման մէկ հատուածին մէջ. պէտք է կարդալ ամբողջ կտորը (Բան ՀԹ) տեսնելու համար թէ սարսափի զգացումը մինչեւ որ աստիճան ուժով կրնայ արտայայտուիլ. «Զինչ գործեցից՝ ողբալիս հոգի՝ յայնմ մեծի աւուր վտանգի . . . Զի եթէ զօրքն լուսոյ՝ դասուք արդարօցն, որ փառաւորեալքն են երանութեամբ, սարսին դողալով, ոչ բաւեն բերել զահաւոր տեսիլ երեսաց մեծ դատաստանին, ես եղիելիս՝ աւանդակորոյս սատակման որդիս՝ ո՛ր երեւեցայց. . . »։ Անգամ մը իր ծերութեան օրերը միտքը կը բերէ, այն օրերը ուր մարմինը պիտի տկարանայ, ուր հոգին իր ուժը պիտի կորսնցնէ. ի՞նչ պիտի ընէ այդ նուազման օրերը, ի՞նչպէս պիտի ուժ գտնէ իր մեղքին վրայ լալու, ի՞նչպէս պիտի կարենայ նոյն սաստկութեամբ իր աղօթքը բարձրացնելու, եւ կ'աղաչէ Աստուծոյ որ այդ օրերուն մէջ զինքը չլքանէ. «Մի՛ անարգեր զալիսն, մի՛ կորացուցես զկորուսեալն, մի՛ զիջուսցես զկքեալն, մի՛ անվերարկու առներ զսառուցեալն, մի՛ անպատիւ՝ պատկերն հնացեալ. . . մի՛ ամբարձման թեւք փետտեալ, մի՛ պատուհանք աչացս փակեալ»։ Վերջապէս, անգամ մը, ահաւոր ցնորքի վայրկեանի մը մէջ, ինքզինքը նոյն իսկ մեռած կ'երեւակայէ. եւ այն ի՞նչ ջգուտ գաղափար է որ զինքը կը ցնցէ՝ երբ կը խորհի իր դիակին՝ որ պիտի չկրնայ աղօթել, որ ալ իր փրկութիւնը

վատկեցնու միակ միջոցէն զուրկ է վերջնապէս: Ա՛լ ասիկա ծայրն է, վերջին ծայրը՝ միստիքական երեւակայութեան. եւ հոտ, մահը նկարագրելու համար, Նարեկացին բացատրութիւններու տարափ մը դրած է՝ այնչափ սարսոզ երեւակայութեամբ մը, որ նոյն իսկ Պօսիւէի ու Շէքսպիրի՝ մահը պատկերացնող բացատրութիւնները վայրկեան մը կը մոռնանք. «Յորժամ . . . անկեալ դնիմ զի անկենդան, կարկեալ ի խօսից, կաշկանդեալ ձեռօք, լքեալ անդամօք, խփեալ չրթամբք, կափուցեալ աչօք, տախտակ անշարժուն, կոճղ կ'սայրեաց, արձան անզգայ, պատկեր անբարբառ, գոյութիւն անշունչ, ողորմելի տեսիլ, աշխարհի կերպարան, ողբալի օրինակ, եղկելի դէմք, արտասուելի նմանութիւն, լեցեալ լեզու, ցամաքեալ խոտ, թօթափեալ ծաղիկ, ծորեալ դեղ, շիջեալ զամբար, դատարկ կոկորդ, խոպանացեալ սիրտ, աղխեալ ագգարան, սպառեալ աղբիւր, թալկացեալ մարմին, ժողխեալ որովայն, քակտեալ տաղաւար, կոտորեալ ոստք բաժանեալ յօդք, հատեալ ծառ, սզոցեալ արմատ, թողեալ տուն, հնձեալ արտ, ստորախուղեալ բոյս, օտարացեալ բարեկամ, մոռացեալ պահեստ, թաղեալ գարշութիւն, մերժեալ ատելի, բարձեալ խէթ, անարգեալ կմախք եւ իբր անպիտան առ ոտն կոխեալ . . . »:

Այս սարսուցնող հատուածէն յետոյ, ուր բառերը հրաշէկ երկաթի պէս կը չչեն, կը կարմրին ու կը հալին, եւ որուն լայն ծաւալումին մէջ մարմնին յամր տարբազադրութիւնը կը կարծես տեսնել յօդ առ յօդ, կ'ուզէի ա՛լ բան չաւելցնել. Բայց հոտ, այդ ստրաստին մէջ, չէ որ կ'անգ կ'առնէ Նարեկացիին աղօթքը. պէտք է զայն ցուցնել մինչեւ իր հոգեբանութեանը վախճանը: Իր սարսափը զինքը կը մղէ աւելի բարձր ազդեցիկելու առ Աստուած, աւելի խոր ցուցնելու անոր՝ իր խեղճութիւնը եւ աւելի սրտաշարժ շեշտով անոր դուժը պաղատելու: «Կործանեալ շինուածոյս մի՛ պատուհաս մատուցես, շանս սպանելոյ մի՛ քարինս արձակեսցես. զի ոչիս ցնդելի մի՛ ի դատ ընտրութեան կոչեսցես . . . »: Երբեմն իր անձկութեան զուրկին մէջ, յոյսի նշոյլ մը կը սպրդէ. պզտիկ բարակ ոսկի թել մը յոյսի, առանց որուն պիտի ջախջախուէր հոգին: Այդ յոյսը անհրաժեշտ է որպէս զի կարենայ ասրիլ, որովհետեւ իրեն համար՝ Աստուած կեանքն իսկ է, բուն կեանքը: Առանց անոր հասնելու յոյսին, ինքը մեռած, ջնջուած պիտի զգայ ինքզինքը. որովհետեւ Աստուած կը սիրէ ոչ թէ հանդերձուած վայելքին համար, այլ ինք իրեն համար. « Ոչ ի տուրան, այլ ի տուողն յաւէտ կարօտիմ »: Ու վայրկեաններ կուգան ուր, երազուն մեղամաղձութեամբ մը ինքնին կը յառի իր փրկութեանը անուրջին. « Իցէ՛ արդեօք տեսանել զփշրեալս նաւ ողբալի հոգւոյս ողջացեալ . . . »: Ու վերջապէս, կուգան պահերը ուր Աստուծոյ զթութեան վրայ իր հա-

ւատքը այնպէս կ'աճի, այնպէս կը մեծնայ ու իր մեղքին կոտակումը կ'ընկուղէ, որ յոյսը, առանց ո եւ է տարակոյսի, պայծառ կը շողայ իր հոգիին ցաւոտ ջուրերուն վերեւ. « Արդ կամք քո յիս, եւ խաւարն ինձ ճառագոյթ. ճրագ յուսոյ քո անդ, եւ գիշերն վաղորդայն: » Իր մեղքը ամբողջ Բարեւ մըն է, բայց Աստուծոյ գթութիւնը՝ անհունն է. եւ անհունը պիտի յաղթէ. « Այլ չնչեացէ օդ քո քաղցրութեան իրր առ Նոյին, եւ որ զլերինս հալէ զօրութիւն, ցամաքեցուցանել զշիղջս ջրակոյտս բազմակոհակ՝ եւ երկրակործան խոցս պարտեաց եւ լեռնակարկառ բարձրութեան մեղացս ամբարձեւոց: » Հոտ, այդ յոյսի լուսաւէտ բարձունքին մէջ, ուրկից վեր ալ երկինքը կը սկսի, կ'աւարտի ու կը մարի իր ողբին հեւ ի հեւ թռիչք որ անդունդներէն գալարուելով կը բարձրանար:

Գ.

Նարեկացիին գործին մէջ երկնցող այս զգացմանց շղթան, որուն օղակները, քակուած, խառնիխառն՝ ցրուած են հոն, Նարեկացիին հոգիէն չէ անշուշտ որ կ'առնէ իր նախանիւթը: Այդ շղթան ամբողջ, իր բոլոր օղակներովը, կը գտնենք Աստուածաշունչին եւ Ս. Հայրերուն մէջ: Ինչ որ Նարեկացիին կը վերաբերի, այն ուժն է որով այդ զգացումները իւրացուցած է՝ այն աստիճան որ անոնք իրմէ առաջին անգամ զգացուած կը կարծուին, եւ մանաւանդ այն ձեւը որով արտայայտած է զանոնք: Եւ հոս կը հասնինք Նարեկացիին գործին այն մասին ուսումնասիրութեան՝ որ ամենէն աւելի իրն է, որ միմիայն իրն է, իր ոճին ուսումնասիրութեան:

Ի՞նչպէս կազմուած է այդ ոճը, — ամենէն խակատիւներէն մէկը որ գիտենք բոլոր գրականութեանց մէջ: Հոս է որ կենսագրական ծանօթութիւնները ցաւալի կերպով անբաւական են: Գիտենք որ Նարեկացիին գիտուն աճերու առաջնորդութեամբ, ընդարձակ հմտութիւն մը գիշաց, եւ ատիկա կը զգացուի՝ իր ոճին մէջ, որ բազմահար, ու շատ արուեստաղէտ գրադէտի ոճ մըն է: Բայց ի՞նչ զրքեր ամենէն աւելի կարգացած է, որ գրականութեանց ազդեցութիւնը կրած է, որ լեզուները իրեն ծանօթ եղած են: — Ասոնց պատասխանը ենթադրութիւններով միայն կրնանք գտնել:

Թէ Յունարէն գիտցած է կամ ոչ, յայտնի չէ: Իրաւ է որ Նարեկին մէջ տեղ մը կը գրէ՝ « Ստեփաննոս, որ ըստ ելլագրականին Պատկ առճայնի », բայց ատիկա կատարեալ ապացոյց մը չէ, որովհետեւ թարգմանութենէ մը կրնայ քաղած ըլլալ այդ ծանօթութիւնը: Եղիշէ վ. Դուրեանի կարծիքով, Նարեկի վանքը հիմնողները Արեւմուտքի կողմէն

եկած ըլլալով, հաւանական է որ Յունարէնի ծանօթութիւնը հետ
բերած եւ վանքին մէջ յաջորդաբար զարգացուցած ըլլային: Նարեկա-
ցիին համար, յունարէն գիտցած ըլլալը գրեթէ անհրաժեշտ է՝ բացա-
տրելու համար իր ոճը ըմբռնելու նրբարուեստ եղանակը: Եւ յետոյ,
յունական գրականութեան ձեւ մը չունի՞ն այն երկու կտորները (Մեռնի
աղօթքը եւ Բան ՂԱ.Ը) որոնք «Թարգմանօրէն» ենթատիտղոսը կը կրեն
եւ որոնց ո՛ր լեզուէն Թարգմանուած ըլլալը չգիտցուիր: Նարեկացիին
ոճին կազմութեան բացատրութիւնը պիտի շատ դիւրանայ երբ գտնուի
այդ երկու կտորներուն բնագիրը, որովհետեւ այդ երկու կտորներուն
մէջ զգալու եւ գրելու եղանակը շատ կը նմանի՝ թէեւ քիչ մը աւելի
թանձր ու խրթին՝ Նարեկացիին գրելու ընդհանուր եղանակին, եթէ,
ինչ որ աւելի հաւանական է իր գերազանցապէս իսկատիպ մտքին հա-
մար, ինքն իսկ չէ որ իր Թարգմանութեամբ բնագիրը կերպարանափո-
խած այդ ձեւին վերածած է:

Արաբական ազդեցութեան մը խօսքը յաճախ կը յեղյեղուի Նարեկա-
ցիին առիթով, իբրեւ հետեւանք արաբական տիրապետութեան: Բայց
չեմ կարծեր որ հաւանական ըլլայ Նարեկացիին արաբերէն գիտցած
ըլլալը: Կրօնական խտրոցը երկու ազդերուն մէջ արդէք մը եղած ըլ-
լալու է որ հայեր, վանականներ մանաւանդ, ուսումնասիրեն տարբեր
կրօնքի մը լեզուն ու գրականութիւնը: Գաղտնիքներու եւ զգացում-
ներու համար, յայտնապէս կը տեսնուի որ մերիները ոչինչ առած են
տիրող ցեղին իմաստասիրական, բանաստեղծական ու կրօնական գրա-
կանութենէն: Բայց գրելու եղանակին մէջ արաբական ոճին ազդեցու-
թիւնը կ'երեւայ. Ը, դարէն սկսեալ, հայ գրողներուն մէջ խրթին ու մա-
նուածապատ պարբերութեանց հակումը, բառերու կուտակման, ճար-
տարաբանութեանց ու երկայնաբանութեան սէրը կը հաստատուի եւ կը
չեշտուի հետզհետէ: Արտաքին ազդեցութիւն մըն է միայն ուրեմն, որ
կրնայ արաբերէնի տարրական ծանօթութենէ մը ծնիլ, կամ նոյն իսկ
ականջի ազդեցութիւն մը ըլլալ՝ արաբական կտորներու արտասանումէն
կրուած: Նարեկացիին ոճին մէջ ակներեւ է այդ ազդեցութիւնը. բա-
ռերու յորդութիւն, պարբերութեանց երկարածաւալ մանուածներ, եւ
մանաւանդ բառերու շարակարգութեան միջոցով երաժշտականութեան
ջանքեր: Ասոնց մէջ այն որ իր ամբողջ գործին մէջ կը տիրէ եւ ամենէն
գլխաւորն է ու մշտականը, բառերու ներդաշնակ յաջորդութիւնը եւ նա-
խադասութեանց կոր դժերով իրարու վրայ լայն թաւալում մը, հին
հայերէն լեզուին սեպհական յատկութիւն մըն է եւ արդէն կ'երեւայ
ոսկեզարու ոճին մէջ, այն սղտիկ տարբերութեամբ որ Նարեկացիին
մէջ կորերը աւելի երկայն են ու բազմապատիկ շաղապատումներով ի-
րարու կը հիւսուին, ինչպէս՝ Աստուածածնին ներքողին հրաշալի

սկզբնաւորութիւնը . « Գումարք խմբից դասուց երջանկացն պատուաւորեն ընկերաբեղուն բանիւք դովնտի՝ զսկզբնաւրդսն կենաց գոյից ի կիցս բանից ըզձաձայնութեանց , եւ որպէս փոզովք տաւղօք եւ քնարիւք զգայական սրտի շարժեալ զգործի զգերազանցեալն ի լոյս անմատոյց ուրախութեամբ վերադրուտեն » : Բայց երաժշտականութեան միջոցներուն մէջ , Նարեկացին կը գործածէ , իր տաղերուն մէջ մանաւանդ , տառակրկնութիւնը (alliteration) « Ի գիւ գայր ի գիւ , սայլին ի գիւ . . . » կամ « Կրկին կորասցի կարկամեալ կամաւ » . եւ վերջակրկնութիւնը (finalité) « եւ հետս շաւղաց երթեւեկութեանց՝ փայտակերտ լաստաց ան- խարիսխ յարկաց եւ անշունչ կառաց՝ գերագոյն դիմաց՝ երկնագոյն դաշտաց՝ լուծական լերանց , անկայուն յատակաց՝ ի կոյտս կոհակաց՝ կապոյտ կուտակաց , իբր ի թախս օդոց ի թեւս թեթեւս եւ յարագընթացս ամպաշու թռչնոց երկթեւեան կենդանեաց՝ զամենեքումք անցեալ տիրեցին » , նմանահնչութեան այդ երկու ձեւերը որոնք արար ոճի յատկանիշներ են : Բայց այս բառախաղական ճարտարութիւնները մշտական չեն Նարեկացիին ոճին մէջ . առաջինը շատ հազուադիւր է , եւ երկրորդը քիչ անգամ այնչափ երկայն տեւականութիւն ունի որչափ վերը յիշուած կտորին մէջ : Ասոնք չեն որ Նարեկացիին ոճին բուն նկարագիրը կը կազմեն : Ինչ որ մասնաւոր կնիքն է անոր , նոյն գաղափարին բազմազան բացարձակութիւններով երկարատեւ կրկնութիւնն է , եւ տեսակ մը կշռութիւն , տեսակ մը չափազանցութիւն , որոնց օրինակը չեմ գիտեր որ կարելի է գտնել արար գրականութեան մէջ : Կրկնութիւնը արեւելեան գրականութեանց մէկ սովորութիւնն է , եւ Աստուծաշունչին մէջ ծայրէ ծայր կը տիրէ . բայց Աստուծաշունչին մէջ մէկ գաղափարը երկու անգամ կը կրկնուի , եւ բաւերու փոփոխմամբ մը միայն՝ « Ազատեալ զիս ի մարդոյ չարէ , յառնէ անիրաւէ փրկեալ զիս » . պերճալիսութեան մէջ , կրկնութիւնը ձեւ մը եղած է , եւ հեթանոս ճարտասաններն ու եկեղեցիի հայրերը զայն ընդլայնած են նոյն գաղափարին տարբեր պատկերներով վերարտայայտութիւնն ընկող զանի , եղանակ մը զոր նոր բանաստեղծներուն մէջ Հիւկոյի քով կը գտնենք ամենէն աւելի : Կրկնութեան այդ եղանակն է որ ունի Նարեկացին , բայց այդ եղանակը իր մէջ այնպէս զարգացած , այնպէս յատուկ դրոշմ առած է որ ա՛յ իրն է : Եւ ինչ որ այդ կրկնութեան հրապոյրը կը կազմէ , սա է որ անխիտ հանտարական ցուրտ ձեւ մը չէ , մտքի ճարտարափառութիւն մը եւ հմուտութեան ցոյց մը չէ , այլ բնական բխումը անսպառ ներշնչման մը : Կը զգաք որ բանաստեղծը այնչափ լեցուած , ողորդուած է իր գաղափարով , որ չի գոհանար անոր մէկ խօսքով արտայայտութեամբ : Նոյն իսկ երբ այդ խօսքը ամենէն ուժովն է , եւ իր զգացումը ամբողջ բացատրելու անյաղ բաղձանքով մը , իր կանգ առած ու ծայրայեղօրէն

ճգտուած մտքէն կը քաշէ կը հանէ՝ բացատրութեանց անհուն համրիչ մը՝ որուն հատիկները, իրարմէ աւելի կուռ ու սեղմ, նոյն գաղափարը կը խտացնեն միշտ իր կրկնութիւնը երբեմն լայն վէտվէտուումըն է թանձր ու ծփանուտ պարբերութեանց սրունք կոհակներու պէս կ'ուռենան իրարու կը յաջորդեն, նոյն խմատը իրարու փոխանցելով, երբեմն չարք մըն է համաչափ նախադասութեանց, երբեմն ալ պարզապէս թուում մը ածականաւոր դոյականներու կամ միմիայն ածականներու: Այս կրկնութեան եղանակը, որ ձանձրանալի եւ նոյն իսկ ծիծաղելի պիտի ըլլար ուրիշ ամէն սլարազայի մէջ, հոս՝ այն յուզմունքով զոր Նարեկացին կը դնէ անոր մէջ եւ բացատրութեանց ստեղծմոն արտակարգ ուժով՝ գեղեցկութիւն մը կը դառնայ, եւ գեղեցկութիւն մը որ իր նմանը չունի ու եւ է ուրիշ բանաստեղծի մէջ. ահաւելի բան մըն է՝ այն բեղունութիւնը որով բացատրութիւնները կը դարձնուին ետեւէ ետեւ: Երբեմն կը կարծէք, երկայն չարքէ մը յետոյ, որ ալ հատաւ աղբիւրը, եւ թէ բանաստեղծը, ուժասպառ, պիտի հանդչի. եւ ապշութիւն մըն է երբ կը տեսնէք որ նոր համարի մը մէջ՝ նորէն նոյն թուումն է որ կը չարունակուի միշտ նոյն ուժեղ ժայթքումով: Երեւակայեցէք որ յիսուն ու մէկ բառ դիպած է (Բան է) մեղքին բիւրազան ձեւերը նկարելու, հարկը չորս նմանութիւն՝ իր մեղաւորութիւնը յայտնելու (Բան ԾԶ.) եւ քառասուն պատկեր՝ մահուան աւերը պատմելու համար. եւ ջախջախող բան մըն է երբ խորհիք որ այդ նմանութիւններն ու պատկերները ամենէն գեղեցիկներն են հայ բանաստեղծութեան:

Նարեկացիի ոճին միւս մասնայատկութիւնն ալ, իր պարբերութեան կշռութիւնը, իրեն սեպհական է: Համաչափ կտրատում մըն է նախադասութեանց, որոնք համանման ելեւէջով իրարու կը յաջորդեն. եւ այդ կշռութիւնը կ'երեւայ ճիշդ իր թուումներուն հետ. երբ անոնք կտրուկ նախադասութիւններ են երեք չորս բառով, կշռութիւնը կարճ եւ հատկըտեալ է (եթէ զիս գտցես՝ Տիրամայր թէ ինձ ողորմեսցիս՝ Սրբուհի ...), երբ նախադասութիւնները երկայն վէտվէտումներ են, կշռութիւնը անոնց վրայ լայն օրօրումով մը կը ծաւալի (Տեառնագրեա, քո անուամբդ, ըզլուսանցոյց երդ յարկիս. պարիակեա քո ձեռամբդ՝ զառաստաղ տաճարիս): Այս տողերը, եղիշէ՛ Կ. Դուրեանի կարծիքով, պարտին դրուած ըլլալ դիտւաւ այն համաչափ ձօնումին համեմատ որ ազօթքին կ'ընկերանայ:

Նարեկացիին ոճին արտաքին շինուածքէն, անոր դրական կազմութեան գալով, հոս կը գտնենք այն երկու մեծ յատկութիւնները որոնք բոլոր միւսները կը ծնին, զգացման անկեղծութիւնը եւ արտայայտութեան անկախութիւնը: Հոտ իր վարպետը Աստուածաշունչն է նորէն. անոր ոճն է, աւելի խրթնացած, աւելի կնճռոտած, տեղ տեղ թերեւս

աւելի խոր, ու յաճախ՝ ապահովապէս աւելի նուրբ։ Անոր խիզախ ու հսկայ երեւակայութիւնն է, անոր պատկերներու առատութիւնը, անոր հզօր ու մերթ վայրագ շունչը, եւ անոր վսեմ իրապաշտութիւնը որ ամէն բան կ'անուանէ եւ որ գիտէ ամենէն չնչին իրերն անգամ կ'ենդանի ու մանրամասն գոյնով նկարել։ Բանաստեղծը իր արտայայտութեան համար ո եւ է կաշկանդում չի ճանչնար, ո եւ է ամօթխածութիւն կամ երկչոտութիւն չունի. իր բացատրութիւնը բացարձակն է. դերագոյն վնէճութիւնն է՝ երբ ուզէ Աստուծոյ մեծութիւնը երգել, եւ ամենէն ուժով գռեհկութիւնը երբ իր մեղքին վրայ խօսի։ Իր երեւակայութիւնը երազողի, տեսանողի երեւակայութիւն է, որուն մէջ անհունը ձեւեր կ'առնէ, անծանօթը տեսանելի կը դառնայ, տեսիլքը իրականութեան չրջագծերով կը նկարուի. կարգացէք այն զլուխը ուր վերջին դատաստանը կ'երեւակայէ, կամ մանաւանդ այն այլարանութիւնը ուր Յիսուսի էջքը կը տեսնէ լեռնէն վար խորհրդանշանական թափօրով մը չրջապատուած (Սայն այն իջանէր ի լեռնէն...)։ Իր շունչը փոխանակ այն շանթի էջքն ըլլալու որ Աստուածաշունչին հակիրճ ու կորովի քնարերգութեան յատկանիշն է, լայն ժայթքում մըն է հզօր եւ առատ պատկերներու կամ բառերու յորդաբուխ բողբոջումի մը մէջ ծաւալում մը միեւնոյն պատկերին. ահաւասիկ պատկեր մը զոր Դաւիթ մէկ տողով պիտի բացատրէր եւ որ հոս աճած ծովացած է կարծես. « Կարող ես, զօրաւոր, հզօր, ամենազօր, ամենարուեստ, զամենեցուն զմեզս ընկըզմեկ եւ չքացուցանել բառնալ ի միջոյ, իբր զճաճանչ փոքու կայծական սահմանեալ ի չափ ոչ էից անկեալ ընկըզեալ կորուսեալ ի տիեզերաւորածն ծովու։ »

Իսկ այն ջղուտ իրապաշտութիւնը սրով իրերն ու զգացումները իրենց ամէն կողմերովը կը պատկերացնէ Նարեկացին, զայն ամբողջապէս առած է Արտուածաշունչէն։ Այն դիտելու տարօրինակ կարողութիւնն է ասիկա զոր տեսակ մը երազողներ կ'ունենան, եւ զոր անոնք աւելի ուժով, աւելի բուռն աստիճանով մը կ'ունենան քան սովորական դիտողներ։ Ոչ միայն բնութեան մեծ պատկեր մը հրաշալի կենդանութեամբ կը գտնենք նկարադրուած Նարեկացիին մէջ (Օրինակ՝ Նաւարեկութեան պատկերը Բան ԻՆ. ին մէջ), այլ երբեմն ամենաչնչին իրերն իսկ կը տեսնենք հոն մանրամասնութեանց զարմանալի առատութեամբ մը եւ արտայայտութեան գրեթէ գիտական ճշգրտութեամբ մը նկարուած. Կարգացէք բոտոմներուն նկարադրութիւնը » (Բան ԿԹ)։ « Կորակոր գնացիւքն, արջնաթոյր գունովն, կրկնապարոյր կռածագ կտցան, որ զօրէն ունի խայթոցայ կարճի, իբր դժնիկ փշովք խոցոտեալ՝ ծծեն ձգեն զարեանն խոնաւութիւն . . . »։ Տեսնելու եւ ցուցնելու այս ուժը Նարեկացիին պիտի տայ կարողութիւնը նոյն իսկ երեւակայուածը՝ տես-

նուածի պէս կենդանի պատկերացնել. իր կորստեանը վրայ սատանային ուրախանալը բացատրելու համար անոր հրճուանքի պարը կը նկարագրէ՝ « Կաքաւս կայթից եւ ցոյցս վազից խաղակացն զիւաց զարշէկաց ճարտար խաբողաց ծուլութեամբս խմով շնորհեցի »: Այդ իրապաշտի յանդուգն լեզուն է որ իր բառարանը լոյսի բառերէն մինչեւ ազրի բառերը կ'ընդարձակէ, որ քարախը, փախելը, պաշարը լաւագոյն պատկերները կը համարի իր մեղքը բացատրելու, եւ որ Բան Կ. ին մէջ կուռքերուն մերկութիւնը խայտառակելու համար՝ Արխտոփանեան բառերու գործածութենէն իսկ չի խրտչիր:

Իր պատկերներուն մէջ վերջապէս, եթէ չունի միշտ Աստուածաշունչին պատկերներուն կուրացնող փայլը, յաճախ իր բացատրութեան մէջ այնպիսի անհուն հեռանկարներ կը բանայ զգացման, այնպիսի նրբութեանց եւ փափկութեանց կը տանի զանիկա՝ որ գրեթէ հիմնապէս կը տարբերի Աստուածաշունչէն ու նորէն ինքնութիւն մը կ'առնէ: Այդ պատկերները կը բլխին չափազանց նրբացած, գրեթէ հիւանդ զգայնութիւնէ մը, որուն համարժէքը տեխնիկական բանաստեղծներու մէջ կը գտնենք, եւ որ երբեմն զգայութեան տարօրինակ նրբութեամբ երանդներու ըմբռնումին կը հասնի: Ու այդ խուսափուկ զգայութեանց տարտամութիւնը սեւեռելու համար, Նարեկացին ունի գործիք մը հրաշալի կերպով սրուած, ճկուն, ու մանրարուեստ, իր լեզուն: Այդ լեզուն Աստուածաշունչին մեծվայելուչ ու պայծառ հայերէնը չէ, ոչ իսկ Ագաթանգեղոսին որ արդէն կնճռոտ է եւ յաճախ չափ նուրբ. Նարեկացին մէջ հայերէնը կերպարանափոխ եղած է. քերականական կազմուածքը՝ ներքնչման սանձարձակութեամբը՝ շատ անգամ ծայրայեղ անկանոնութեամբ մը կը խառնաշփոթուի, երբեմն պարբերութիւններ ամբողջ առանց կապի՝ օգին մէջ առկաթ թողլով, երբեմն ալ դերագոյն սեղմութեան իղձով՝ անլուծելի մթութիւններ առաջ բերելով, բայց շատ անգամ իր այդ ծածանուտ անյստակութեամբը հրապոյր մը դնելով ոճին մէջ՝ որ իր այդ շրջագծերու անկանոնութեամբն իսկ այնքան կը նմանի գոթական ճարտարապետութեան, ամբողջութեանը մէջ տարօրինակ ու վեհապանծ, մանրամասնութեան մէջ նուրբ ու թանկագին: Նոյն նորի, նուրբի, ստեղծուածի ձգտումն է որ Նարեկացին լեզուին բառական մասին ալ այնչափ ինքնատիպ հանգամանք մը կուտայ. իր անհուն զգայնութիւնը բացատրելու համար, չեն բաւած հայերէն լեզուի բոլոր բառերը՝ զոր զիտէ, եւ նորերը դարձնած է, արտակարգ յանգըճութեամբ մը բարդութեանց, բառեր որոնք յաճախ հրաշալի կերպով խտացած զգայնութիւններ են, բառեր որոնք ամբողջ պատկերներ, ամբողջ բանաստեղծութիւններ են: Ատով՝ Նարեկացին Հայոց առաջին աղիլիսն է, եւ ամենէն մեծը՝ նորէն: Տեսէք սա կտորին մէջ, ուր ին-

քըզինքը յորդած գետի մէջ խղլուողի կը նմանցնէ, այդ հեղձումի տը-
պաւորութիւնը ինչպէս կ'արտայայտէ բաւերով որոնք տարբեր զգայու-
թիւններ կը զուգարդեն եւ որոնք նկարագրող նախագասութիւններու
տեղ կը բռնեն՝ «ընկեցեալ ի վտակն վայրենական ողողիչ, առ որս ըզ-
մատուան ձեռացս այսր անգը տարուբերեալ, իր ի հոսանաց բռնու-
թեանց գարնանազայր դետոց, արտածգեալ յակամայ ընթացս ողորմա-
զին զլրման, ցրակուղ ոգեսպառ սղոսրարքութեամբ, սաժանանոս ակա-
խառն մամուսմաս խառնախոխ մահաբեր երկամբք վանեալ, ըստ որոյ
յուզխիցն հեղեղեցին հեղձուցեալ»։ Երբեմն ալ, ինչպէս հետեւեալ հատ-
ուածին մէջ, բացատրութիւնը բնախօսական ճշդութիւն մը կ'առնէ, միշտ
բանաստեղծութեան չեչոն ու գոյնը պահելով. «ի թառանջ սրտին հա-
գագին դուռն հետեւեալ, եւ խոնաւ գորոքիւն փնացն ամենայն ուրեք
տոչորեալ, եւ անարեւ միզով յամենայն մասանց պարփակեալ...»։ Բայց
ահա ամենանորը, ամենահիւանդ զգայութիւնները, որոնք զալուկ ծա-
ղիկներու պէս տեղ տեղ կը բացուին իր էջերուն մէջ՝ «ի յաւառնի մը-
տացս ամբիոման», «օժանդակ լեր տկարութեան քազմասխառն տա-
րաւորեան», «պահեա... ի խաբեքայ չար ձանձրութեանց», «ի կափ-
ման աշացս հայեցուած սրխ մի ստուերացի», եւ գեռ այնչափ ու-
րիշներ զսր ամբերով կարելի է քաղել նարեկէն։

Զգայութեան ու ձեւի այս ծայրագոյն նրբութիւնները ամենէն
աւելի նարեկացիին տաղերուն մէջ կը գտնենք իրենց վերջին զարգացման
հասած. այդ տաղերը, քանի մը գեղեցիկ շարականներու եւ գողթան
երգերու հատակտորներուն հետ, մեր հին բանաստեղծութեան գանձն
են։ Երբեք հայ միտքը ինքզինքը այնչափ նրբօրէն բանաստեղծ, այնչափ
էականապէս արուեստագէտ չէր յայտնած որչափ այդ տաղերուն քանի
մը տողին մէջ, վերցուցէք այն անհաւասարութիւնները, խրթնութիւն-
ները, աւելորդ, տգեղ կամ օտար բառերը որ տեղ տեղ կ'աւրեն գա-
նոնք, ընտրեցէք մաքուր ներշնչումէն ելած տողերը, եւ պիտի տեսնէք
որ ատոնք մարդկային մեծ բանաստեղծութեան տողեր են, որոնցմէ
Շէքսպիրներն ու Վէլլէնները գտած են։ Ան ինչ վրձին է որ անբաղդատելի
տողի մը մէջ հովին տակ ծովին սարսուռը մեզի կը նկարէ «Ծառալ ծով
ծիծաղ՝ քաղցր օգով շարժեալ», ան ինչ չեչո է որ Աստուածածնին
Աւետիսը կ'երգէ «Աւետիս քեզ տիրամայրդ... — Մանրահեղեղ զաղտնի
չալիլ — Անծանօթի ճանապարհին», եւ ինչ երգող գոյներու ներդաշ-
նակութիւն մըն է որով ամբողջ շնորհ կը գեղծեն՝ «Աչքըն ծով ի ծով
ծիծաղախոտ — Ծառալանայր յառաւօտուն. — Բերանն երկթերթի,
վարդն ի չրթանց կաթէր, — Վարսիցն երամից զարդ, երամից զարդ —
Ոլորս են առեալ եռահիւսակն բոլորեալ այտիւք, — Ծոցն լուսափայլ,
կարմիր վարդով լցեալ, — Ծղիքըն ծիրանի, մանուշակի հոյք — Խընկ-

եալ ի կնդրկէ, բուրվառ հրով աստուածայնով լցեալ. . . », եւ ահա քըմածին հիւսք մը երաժշտական խաղերու որոնք պատկերներ են միանգամայն՝ «Գոհար վարդն վառ առեալ — Ի վեհից վարսիցն արիւնից — Ի վեր ի վերայ վարսից — Ծաւալէր ծաղիկ ծովային» :

Եւ այս վառ պատկերները, այս ծաղիկներու, արեւի եւ բուրմանց ուրախութիւնը, այս վանկերու լուսաւոր երաժշտութիւնը, որոնք Նարեկին ողբերուն տառապալին մթութենէն յետոյ յանկարծ դարնան դոյներու բողբոջում մը կը ծածանեն բաւերուն մէջ, ասիկա դարձ մը չէ՞ արդեօք դէպի բուն հայ բանաստեղծութիւնը, դէպի լոյսի, փափկութեանց, խրոխտ գեղեցկութեան ու հրեղէն քնարերգութեան բանաստեղծութիւնը մեր Գողթան երգերուն, անգիտակից, բնագլխական դարձ մը որ՝ այդ քրիստոնէական տրամութեամբ մթնցած հոգիին մէջ՝ հեռաւոր առհաւութեան ձայներուն զարթումովը, զանի կը մխէ նորէն իր ցեղին պայծառ ներշնչումին մէջ, զանի կը տանի նորէն ծովուն ու երկնքին մեծ արեւոտ բանաստեղծութեան՝ «Երկնէր երկին եւ երկիր, երկնէր եւ ծիրանի ծով . . . » :

Դ.

Հպարտութեամբ, ուրախութեամբ եւ հիացմամբ, ողջունենք զԱնիկա : Մեր գրականութեան Տիտանը, մեր ցեղին էն ուժով արտայայտութիւնն է Ան : Հանենք զԱնիկա աղօթք գրողի կրօնական գոյնէն ուր սահմանափակուած էր, եւ դենք իր տեղը, գրական մեծ հանձարներուն օղակարկառ բարձունքին մէջ : Ա՛լ չըսենք որ մեր բանաստեղծութիւնը հսկայ չունի : Հոմերոսին ու Աստուածաշունչին հետ, մեր տողոյր ձեռքը տանք զայն եւ սորվեցնենք անոնց սքանչանալ այդ մեծութեան վրայ . ըսենք անոնց որ այդ հոգին՝ հանելով զայն միստիքական կազապարէն, իր իսկութեան մէջ նկատելով, մեր ցեղին հոգին իսկ է, խանդի, քնարերգութեան, ուժեղ ստեղծման եւ արուեստագէտ զգայնութեան հոգի մը :

Մեր մեծ մարդն է Ան : Անկից առաջ, անկից յետոյ, ոչ մէկը ունինք անոր բաղդատուելու . իրմէ յետոյ, եկեղեցական բանաստեղծութիւնը քանի մը անգամ մինչեւ վսեմը կը բարձրանայ, բայց հեռու է Նարեկացիին ոճն ունենալէ : Այդ ոճը մեր դարուն մէջ նմանողներ ունեցաւ, կամ հոգեկան վիճակի նմանութեամբ մը՝ մասամբ կրկնուեցաւ . Ղեւոնդ Ալիշանի Ընդ եղեւնեալին ու քանի մը զրարառ բանաստեղծութեանց մէջ Նարեկացիին ոճին ցոլքը կայ՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեան իր տեքստան արձակի յաջողած կտորներուն մէջ (ինչպէս Մոնալիզին մէջ) նոր ժամանակներու Նարեկացիի ոճ մը գտաւ . եւ չէ՞ք կարծեր որ

յուզման, տառապանքի եւ ծայրայեղ քնարերգութեան շեշտով տեսակ մը հեռաւոր եղբայրութիւն կայ մեր նոր մեծ բանաստեղծ Պետրոս Դուրեանին եւ մեր հին բանաստեղծին Նարեկացիին մէջ. Տրտնջի հեղինակին սապէս տողերը՝ «Թողէք որ հոգեբուխ հառաչով մը զԱստուած գըրդեմ, անհունութեան մէջ եմ ինկեր, պէտք է որ լռեմ», Նարեկացիին շեշտը չէն յիշեցներ. ու Նարեկացիին «ճենճերիլ»-ը Դուրեանին «մխալ»-ուն նախահայրը չէ՞:

Անոր գործին ճիշդ նման գործ մը գտնելու համար օտար գրականութեանց մէջ, պէտք է Ս. Օգոստինոսի *homo sapiens*-ը եւ Վէպլէնի *homo sapiens*-ը իրար խառնել, երկու ճշմարտ եղբայր գործերը մեր Նարեկացիին բանաստեղծութեան: Նարեկացին Ս. Օգոստինոսին ամբողջ գգացման անկեղծութիւնը, բացատրութեան կորովը եւ յանդերձութիւնն ունի, ու միանգամայն Վէպլէնին հիւանդ նրբութիւնները, մշուշի եւ արցունքի բանաստեղծութիւնը, թուլցած անուշութիւնները:

Թերեւս զԱնիկա հասկնալու համար, պէտք է իր բոլոր իսկ տեսնել, այդ խորհրդաւոր Նարեկի վանքը, ուր ողբաց ու երգեց, եւ այդ գեղեցիկ Նարեկի գիւղը ուր իր աչքերը բնութեան զուարթութիւնն ըմպեցին: Սրուանձտեանց եպիսկոպոսին նկարագրութեան մէջ կը տեսնենք երկուքն ալ, գիւղը՝ «իր հօտաղի եւ մացառաց բխլրիւկի ձայներով որ քաղցրախառն ներգաշնակութեամբ կը ընուն այդ դրախտին բլուրը» եւ աղօթատեղին՝ «փորուած քարասենեակներ ինն թուով, եւ կրկնաշարի, դժուարին ելք, սեղաններ, խաչեր, եւ լուսամուտ միայն»: Այս քարերու մէջ գծնդակ փակումը ինծի լաւագոյն կերպով կը բացատրէ իր ողբին վայրագ սաստկութիւնը, եւ սոխակներու, հօտաղի երգերու բոլոր այդ գոշտրիկ հովուերգութիւնը որուն մէջ ծովն ալ հեռուէն իր երազանքը կը խառնէ, կը մեկնեն սլայծաւ գոյները Նարեկացիին երանգասկներն: Ու այս կրկնակ պատկերներուն մէջտեղը, իր բանաստեղծութիւնը թղթատած ատենս, իր դէմքը ինծի կը ներկայանայ՝ Ռիպէւայի սեւաչուի ու ահեղ վանականներէն մէկուն տխրաբով, որ սակայն Վինչիի նայուածք մը ունենայ:

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԶՂԱՅԻՆ ԲԶԻՋՆԵՐԸ

Գ.

Մարդը գիտութիւնը ստեղծեց, եւ գիտութիւնն է որ մարդը կարող ըրաւ ինքզինքը ճանչնալու :

Կոլճիի ու Գահալի աշխատութեամբ հիւսուածաբանութեան մէջ մտցուած նոր տեղեկութիւնները գիտունները միեկին աւելի խորունկ կերպով բացատրելու մարդուն կեանքին մեքենավարումը :

Բացատրութիւններ կուտան հիմա մեզի յիշողութեան, երեւակայութեան, բնոյթի վրայ, բացատրութիւններ որոնք հիւսուածաբանութեան ոյս նոր տեսութիւններէն կը ծնին, եւ որոնց ճշմարտութիւնը ապագան պիտի վճռէ :

Աչքին ցանցենիին (rétine), քիթին հոտառութեան թաղանթը, ականջին լսողութեան մաշկը ուղեղին կոտորներն են, անոր պէս ջղային բջիջներ ունին, բջիջներ որոնց շառաւիղները կ'երկնան ու մինչեւ ուղեղը կը հասնին, իրենց մասնաւոր ջիւղերուն, տեսողութեան, հոտառութեան, լսողութեան ջիւղերուն միջոցաւ :

Բայց էն շատ ազմուկ հանող խնդիրը բջիջներուն շարժունութիւնն է . 1890 ին արդէն Վէսթէրլէմ, հաստատեց, անասնիկներու ուղեղներուն վրայ բջիջները գիտելով թէ ջղային բջիջները անշարժ չեն, թէ ձեւի փոփոխութիւններ կը կրեն, ու կը շարժին : Աչքին ցանցենիին բջիջները որոնք ջղային են՝ ձեւ կը փոխեն ու կը շարժին լոյսին ազդեցութեան տակ : Վիտէնշթայն նմանապէս յայտնեց թէ կեղեւաւորներուն (crustacé) ջղային բջիջներու շարժիլը տեսած էր :

Այսքան փորձերէ յետոյ չհաւատալ ներկի չէ : Ուրեմն ջղային բջիջները կը շարժին :

Ջղային բջիջներուն շարժումներուն վրայ հիմնուած շատ մը կէսկատար բացատրութիւններ կուտան, որոնք հիմակուհիմա տեսութիւններ են միայն :

Բջիջները շարժելով կ'աւելցնեն յիշողութիւնը, երեւակայութիւնը, եւ այլն . եւ այն անձերը որոնք շատ շարժող բջիջներ ունին, մեծ յիշողութիւն ունին . այն մարմինները որոնք կ'աւելցնեն բջիջներուն շարժումը, ինչպէս ալքօօլը, թէյը, սուրճը, յիշողութեան խտրազանի հարուած մը կուտան :

Այս տեսակ հիւանդութիւնները, որոնք փորձերու վրայ հիմնուած

չեն, վերջ չունին. կրնանք նմանապէս ըսել թէ տեսակ մը յիմարութիւն կայ, որու մէջ հիւանդը՝ որ պարզ յիշողութեան մը տէր էր, սուր յիշողութիւն մը, բարձր իմացականութիւն մը կը ցուցնէ, անանկ բջիջներ ունի ուղեղին մէջ այն պահուն որոնք մեծ շարժումի վրայ են, որոնց շառաւիղները շատ աւելի պինդ իրարու կը դաչին, որովհետեւ բջիջներու թելերուն յօդաւորութիւնն ալ մեծ դեր կը խաղայ այս բացատրութեանց մէջ:

Այս յղացումներէն առաջնորդուած երիտասարդ գիտուններ փորձերու վրայ հաստատել ուղեցին իրենց տեսութիւնները: Տոքթոր Ազաւլայ վերջերս յայտնեց թէ յիմարներու ջղային բջիջները զննած էր ու գիտած էր թէ ընդհանուր անդամաշրջութեան (paralysie générale) մէջ, (հիւանդութիւն որ էն առաջ յիշողութեան կը դաչնի) ջղային բջիջները շատ աղքատ էին շառաւիղներու մասին, այսինքն չունէին առողջ բջիջի մը հարուստ ճիւղաւորումները, որոնցմով կը յօդաւորուին դրացի բջիջներուն հետ: Ասով ուրեմն մասամբ մը կը հաստատուին վերի փորձերը:

Էն փառաւոր տեսութիւնը Բրոֆէսոր Մաթիաս Տիւվալինն է, զոր «*ֆունիկ հիստալաժաւանիսան դրոքիւնը*» տիտղոսով, Փետրուար 2ին Կենսաբանական Ընկերութեան ներկայացուց, ընդհանուր ապշութեան մը մէջ:

Տեսութիւն մը միշտ տեսութիւն մըն է, այսինքն ոչ ճշմարտութիւն մը, ու վայրկեանէ վայրկեան տապալելու փորձանքին մէջ է: Բայց այնքան բարձրէն կուգար որ անկելի չէր կրնար ըլլալ:

Մաթիաս Տիւվալ, մեծանուն գիտուն, որ իր ամբողջ կեանքը զուտ գիտութեամբ անցուցած, միշտ հաստատ հիմերու վրայ շինած է իր տունը, այս անգամ պարզ տեսութիւն մը բերաւ: Ժամանակը կարելի է իրաւունք տայ իրեն:

Բջիջներու շարժումին վրայ հիմնուած է իր տեսութիւնը. բջիջներուն ճիւղաւորումները կը կարճնան, կ'երկնան, կ'ըսէ. քնացող մարդուն ուղեղին բջիջները կարճըցուցած են իրենց շառաւիղները, անանկ որ բջիջէ բջիջ յարաբերութիւնները պահպած են. ինչպէս կը պատահի արեան ճերմակ կայլակին կեղծոտքերուն (pseudopodes), երբ այս վերջինը կը գտնուի անանկ տեղ մը ուր թթուածինը կը պակսի ու ածխահան կազ շատ կայ:

Զգայուն ջիւղերուն տրուած թեթեւ գրգռութիւններ մինչեւ ուղեղը չեն հասնիր, թէպէտ փոքրիկ շարժումներ ընել կուտան, բայց երբ գրգռութիւնը զօրաւոր է, հարուած մը օրինակի համար, բջիջէ բջիջ կ'անցնի, իւրաքանչիւր գրգռուած բջիջ երկնցնելով իր ճիւղաւորութիւնները, ամրապնդելով յօդաւորումները, մինչեւ ուղեղին ջիւղերը կը հաս-

նի, որով քնացող մարդը կ'արթնայ:

Ահա երկու բառով Մաթիաս-Տիւվալի քունին հիւսուածաբանական տեսութիւնը: Շատ պատասխաններ տրուեցան, առարկութիւններ եղան իր տեսութեան, բայց վերջին բառը դեռ չէ արտասանուած:

Ուրիշ կէտ մը կայ զոր պէտք չէ մոռնալ, խեղացութեան ու ջղային բջիջներուն յարաբերութիւնը:

Կը կարծուէր թէ ուղեղին երեսի խորշերն ու ծալքերն են մարդը խեղացութեամբ օժտողները. թէ խորունկ խորշեր ունեցող մարդիկ միայն խեղացի են:

Այն օրէն երբ անդամահատութեան սեղանին վրայ խորունկ խորունկ խորշերով ապուշի ուղեղներ տեսայ, որոնք հազիւ գրեւ գիտցած էին իրենց կենդանութեան, չհաւատացի խորշերու տեսութեան:

Ուղեղին վրայի խորշերը եւ ակօսները դիպուածի գործ են, նորածինին ուղեղին վրայ խորշերը քիչ են, ուղեղին ու գանկին անհամեմատ աճումովն է որ ուղեղը կը ստիպուի իր երեսը ակօսներով ծածկել: Նորածինին ուղեղին ոչ թէ վրան այլ մէջը կը գտնուին խեղացութեան նախնական ագնիւ նիւթերը, ջղային բջիջները:

Այս ալ տեսութիւն մըն է, բայց աւելի խելքի մօտ տեսութիւն մը, քան թէ խորշերու եւ ակօսներու տեսութիւնը: Մարդ առաւել կամ նուազ խեղացի է, իր ուղեղային բջիջներուն հարստութեան համեմատ:

Ու երբ բոլոր այս գեղեցիկ աշխատութիւններէն, այս կենսական գիւտերէն յետոյ, ըսողներ կ'ելլեն թէ գիտութիւնը դադրեցուց իր հաշիւները, թէ գիտութիւնը սնանկացաւ, կը խորհինք թէ անոնց ուղեղին ջղային բջիջները ունին պէտք եղած հարստութիւնը՝ գիտութիւնը սնանկացեալ հոչակելու:

ՊՕՂՈՍ ՔՕԼՕԼԵԱՆ

Բարիկ

ԱՂԶԻԱՆ ՀՈԳԻՆԵՐ

ՉԽԱԲՈՂ ՍԿԲԸ

Յուրտ գիշերները երբ հովը ծառերու չորցած ճիւղերը մորակեղով հառաչներ կը խէր անոնցմէ եւ պատուհաններուն ետեւէն սուրալով կը սարսուռացնէր ապակիները, երբ անձրեւը երկինքն ի վար տեղալով պատուհանին դուրսի սեւէն մութցած ապակիներուն վրայ կը կախուէր

հալած արծաթի կաթիլներու պէս, վերգին աչքերը դուրսի թանձր սուգին յառած, մտիկ կ'ընէր ձմեռ գիշերուան մը ամբողջ երաժշտութիւնը:

Սենեակին ցուրտէն ու զլանցած յուզումէն ակռաները իրար կը զարնուէին, եւ անոնց՝ մեքենական ձայնը կը մարէր դուրսի եղանակներուն մէջ որոնք բնութեան հաւաչները, լացերն ու հեծկլտուքներն էին իրարու խառնուած:

Ու իրեն կը թուէր որ ինքն իսկ ամբողջ էութիւնովը թրթռում մըն էր այդ գիշերային նուագին:

Որովհետեւ իր շուրջը թանձրացող սեւը թող կուտար իրեն ինքն իր մէջ ամբողջութիւնը, կ'ախտաւորէր լուծելու իր հոգիէն անցնող ամէն յուզումները:

Ամենէն զօրաւոր ուժը իր մէջ սէրն էր. ու այդ սէրը ամէն բանէ աւելի արժանի տեսած էր նուագին տալու:

Եւ հիմա, նոյն իսկ բնութեան երաժշտութենէն օրօրուն, հաճոյքով կը թուէր այն ամէն անցքերը որ իր չափահասութենէն ի վեր անցած էին եւ որոնց ազդեցութենէն ազատ մնացած էր:

Շատ երիտասարդ էր վերգին, աշխոյժով, եռանդով, տաք երեւակայութեամբ վառ. սրտի տարտամ յուզումներէ ետքը կը զգար որ իր հոգին կը դիմէր դէպի աւելի աննիւթական աշխարհները: Իրական կեանքի ամենէն նրբին կարծուած յուզումներն իսկ չէին կրցած իր հոգին գոհացնել. կըզգար որ իր սիրտը կ'աղտոտէր, զուր տեղը դործածելով անանկ յուզումներու որոնք չէին փոխարիներ իր սպառած եռանդին:

Դրացիական, ընտանեկան ամբողջ նախապաշարումներուն հանդիպած էր. բայց անոնց տոկալու համար ճիշդ ընելու պէտք չէր զգար. հեգնական ծիծաղ մը միայն ունեցած էր բոլոր ոգորմելի բարոյականներուն համար զոր իր դէմ նետած էին. եւ իր հոգին անաղարտ մնացած էր բոլոր թուրքերէն:

Ազատ դադարներով, ազատ սրտով սեռած դեռատի աղջկան մը ամբողջ ըմբոստացումները ունեցած էր մեր ընկերութեան ապուշ կարգուսարքին դէմ. ու երբեք չվախնալով հանրային կարծիքին տխմար բռնաւարութենէն, իր հոգւոյն ու սրտին պահանջումներուն համեմատ կ'ապրէր, համոզուած ըլլալով որ ընկերութիւնը չի տար իրեն ապագային այն ամէն բաները զոր երիտասարդութիւնը կը շուայէր իրեն:

Բայց միանգամայն, այն ուժիկն վաղքին մէջ որով իր խանդը ու երիտասարդական կրակը կը հրէին զինքը կեանքին մէջ, երբէք չթուլցաւ ժպտուն ու քծնող հրապուրանքներէն, որովհետեւ զգաց որ ասոնց քանի մը օրերու հաճոյքին փոխարէն չէր արժեք ամբողջ յուսահատութիւնը, թշուառութիւնը, որ ասոնց անխուսափելի յաջորդութիւնը պիտի ըլլար:

Ուզեց անանկ լանի մը կապուիլ որ ամէն ատէն փոխարինէր իր եռանդին, կարող ըլլար զինքը յուզելու այն ազնիւ, վսեմ յուզումով որ հոգին այնքան կը բարձրացնէ :

Եւ որովհետեւ անանկ եռանդ մը, կրակ մը կըզգար երակներուն մէջ որ պէտք էր անսպասձառ սպառել, ապա թէ ոչ եռանդը զինքը պիտի սպառէր, բաղեղի պէս փաթթուեցաւ նուագին :

Իրական երջանկութիւնը, այն հանդարտ, անուշ հրճուանքը զոր կուտայ երաժշտութիւնը, վերգին զայն զգաց ամբողջովին : Իր հոգին ընդունակ էր ըմբռնելու անոր երազկոտ յուզումները եւ բարձր գրգիռները . եւ յամբօրէն, կաթիլ կաթիլ ընդունեցաւ երակներուն մէջ նուագին բոլոր արեքցութիւնը որ ուրիշ գինովութիւններէ աւելի ուժով հոգին գերի կ'ընէ իրեն :

Հեռուէն եկող տարտամ եղանակ մը, ձայներու քանի մը ելեւէջներ կը բաւէին զինքը յուզելու . ամբողջ արիւնը սիրտը կը խուժէր . զլուսը բռնկած, երազողի նայուածքով, հոգւոյն տենդէն չրթները դողդոջուն, պաղ ձեւքը կ'անցընէր տաք ձակտին վրայէն՝ հոնկէ սլացող երազանքները չօշափելու համար կարծես :

Նուագին տարփանքը զինքը մղեց ինքն իսկ սորվելու աստուածային արուեստը նուագին, իր մատներովը արտադրելու ինչ որ իր հոգիին էն մեծ յուզումն էր :

Գործիքներուն մէջ ջութակը ընտրեց, այն որ հեզիկ բայց ազդու ձայնով մը կը խօսի սրտին, որ մեղմօրէն կը հեծկլտայ կամ դերադոյն զգացումի ճիչերը կ'երգէ, այն որ իր ամենանուրբ ելեւէջներուն մէջ մաքրած հառաչներ կը պահէ, որ կուլայ :

Որովհետեւ իր ամբողջ ըզձանքը, ամբողջ երազները այդ նստատակին կը դիմէին, կրցաւ իրագործել իր տենչը . ապագայի ինչ երազներ, ինչ փայլուն տենչեր ունեցաւ . քանի՜ քանի՜ անգամներ հրճուանքէն իրականութիւնը մոռցած, լաւ նուագողի մը պատրանքով երջանիկ, մտիկ ըրաւ ջութակին թելերուն ճիչերը իր անվարժ մատներուն տակ . ջութակին հետ մինակ անցուցած երկար ժամերուն մէջ երբեք պզտիկ ձանձրոյթ մը չխանդարեց իր եռանդը . կը թուէր իրեն որ ջութակին այն անկանոն թրթռումները անհրաժեշտ էին ապագային անուշ երաժշտութիւններուն համար . եւ իր յարատեւ պատրանքներուն մէջ ջութակը պզտիկ տղու մը կերպարանքը կ'առնէր որ անգիտակից ճիչեր, հեծկլտուքներ ունի :

Առաջին դժուարութիւնները շուտով անցուց . զգալի յառաջդիմութիւններ կ'ընէր . հիմակ ջութակին թելերը աղեղին թեթեւ հպմանը՝ կանոնաւոր եւ անուշ եղանակներ կը հանէին :

Տարի մը անցաւ . ա՛լ կրնար նուագել անուշ, սիրուն, հոգւոյն ամ-

բողջ յուզումը դնելով թելերուն թրթռումին մէջ:

Ջութակը սրտին վրայ սեղմած անհուն գորովանքով մը իբր թէ այդ առարկան պէտք ունենար գգուանքի, մէկիկ մէկիկ կը լարէ թելերը եւ այն անորոշ անկանոն ձայները որոնք կ'ելլեն մատներուն հպումէն՝ մտիկ կընէ ուշադիր, երազուն, անոնց մէջերէն լսել կարծելով կանոնաւոր երաժշտութիւնը որ անոնց պիտի յաջորդէ. յետոյ, նոյն գորովի արտայայտութեամբ, կամացուկ մը կը տեղաւորցնէ Ջութակը թււիկն տակ, հաճոյքով զգալով անոր կոշտ ու սլաղ հպումը մարթին վրայ:

Չախ ձեռքին մատները պատրաստ են արդէն թելերուն վրայ թըռչտելու, մինչ միւսովը աղեղը թեթեւօրէն մատներուն մէջ բռնած՝ թելերուն վրայ կը դնէ, գերազայն յուզմունքով սպասելով առաջին հպումէն ժայթքելիք ձայներուն:

Ու եղանակը կը սկսի. արուեստէն աւելի յուզումը կայ անոր ելեւէջներուն մէջ. ձայները կը բարձրանան, կը նրբանան, մինչդեռ աղեղը կը կը պտուտքի շարունակ թելերուն վրայ հազիւ թեթեւ հպումով եւ միւս ձեռքին մատները զրգուրթենէն ելեկտրականացած մեքենաբար կը դպին թելերուն:

Եղանակէն գինովցած, կամաց կամաց անընդհանրու մէջ կը սլանայ հոգին. շուրջը ամէն բան կը հալի, կ'աներեւութանայ կարծես. պատերը կը իջնին անշուկ, եւ պարզուած մթնոլորտի մը մէջ ուր կեանքի կապող ամէն բաներ կ'անհետանան ու կը լռեն հետզհետէ, ըյտեր ու ստուերներ միայն կ'երկնան իրենց ոսկեգոյն ու սեւ տոտունները ձգելով իրենց ետեւէն:

Ու ձայնին բոլոր ելեւէջները կեանք առած դէպ իրեն կուգան ծրփծրփուն ալ՝քներու պէս, եւ հաճելի սեթեւեթներով կը մարչն շուրջը, իրենց վերջին մրմունջներուն մէջ:

Եղանակը որ կարծես ինքնին կը հոսի ջութակէն, կ'աւելցնէ վերգինին անուշ պատրանքները, եւ հիմա երազներու աշխարհին մէջ կը պտտիկ, չըմպատուած մեղմ նուազներով որոնք հեռաւոր, աննիւթական մթնոլորտներէ կուգան ու երգերով՝ զոր կ'երգեն սլացիկ հուրիներ իրենց չլարչէ քլանցքները ուռեցնելով մաքուր ձերմակ միջոցին մէջ:

Այն տոտեն, աչքին առջեւէն կ'անցնէին իր կեանքին բոլոր տխուր թիւնները, մէկիկ մէկիկ, չըմուրիկ հուրերու պէս, դիմացը կածկլտալով. քանի մը անորոշ դէմքեր՝ ժպտուն, ծաղիկներու, բոյրերու, դոյններու հետ խառնուած, բայց ասոնք ամենքն ալ կը մարչէին իրենց անվերջ շղթայումով. ծածկուելով տարտամ մշուշներու մէջ:

Ու միշտ, թրթռացող օդին մէջէն, կին մը կ'ելլէր շարունակուն մէջ փաթթուած, կաթնագոյն լանջքին վրայ վարդի փունջներով, ժպտուն,

մազերը արձակ. ու բարձրանալով հետզհետէ օդին մէջ, յաղթական, ոտքը կը դնէր այն մշուշապատ աշխարհին վրայ որուն մէջ վերգինին ամբողջ կեանքը թաղուած էր. մազերէն, լանջքը ծածկող վարդերէն, ամբողջ մարմինէն ելլող բոյրերը տեսանելի կը դառնային չափազանց թափանցիկ օդին մէջ. եւ անոնց ծալք ծալք ալիքները իր մօտը գտնուող ձայներ կ'ըլլային այնքան անուշ, այնքան գինովցնող որ կ'ինն իսկ, գրգռուած իրմէ ելած բուրու մներէն, թեւերը կ'երկնցնէր վերգինին:

ՋԱՊԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ՄԵՐ ՀԱՐՅՈՒՄՆԵՐԸ

Ի՞նչ է կնոջ դերը կեանքի մէջ

Այս անգամ կը հրատարակենք մեր հարցումին շրջուած պատասխաններէն մէկ քանին:

Թերեւս սխալ ըլլայ հարցնել թէ՛ «Ի՞նչ է կնոջ դերը»:

Այր մարդը չէ որ կնոջ դերը պիտի սահմանէ, որպէսզի կ'ինը անոր համեմատ իր կեանքը ձեւէ:

Մենք չափ ստորնացուցած ու տառապեցուցած էինք կ'ինը: Պէտք էր որ քաղաքակրթութիւնը այդ վիճակը տեսնէր: — Տեսաւ, բողբոջեց: Կ'ինը ըմբոստացաւ, վրէժխնդիր եղաւ երբ որ կրցաւ, բայց տակաւին կ'ինը ո՛չ իր բարձրութեան հասաւ, ո՛չ իր կատարեալ ազատագրութիւնը ստացաւ:

Կ'ըմբռնեմ «կնոջ դատը», բայց չեմ կրցած հասկնալ «կնոջ դերը» խնդիրը:

Պաշտպանեցէ՛ք իր դատը, բարձրացե՛ք զինքը, ազատագրեցէ՛ք զինքը, եւ ան իր դերը պիտի կատարէ:

Իր բարձրութեան հասած, իր ազատագրութիւնը ստացած կ'ինը ինչ դեր որ կատարէ, իր դերն է ան, վասն զի իր բնական հակումն պիտի հետեւի:

Թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ այդ բնական հակումը. — կը կարծեմ թէ պարզ է այդ:

Կ'ինը եթէ այր մարդուն կէտն է, կեանքի բոլոր պահանջներուն գո-

Հացու՛մ տալու համար կինը պիտի կատարէ այն ինչ որ իր միւս կէսը
սովկաս թողած է, եթէ այդ մարդը կը կարծէ թէ ինք իր բարձրու-
թեան՝ իր դերը սահմանել կարենալու աստիճանին հասած է, թո՛ղ ինք
իրը սահմանէ. մնացածը կնո՛ջ գերն է :

3 ՇԱՆՐԻԿԵԱՆ

3 ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

Summary

Խնդրոյ տակ եղած սեռէն անձ մը մեզի շրջած է ընդարձակ պաշտպանողական մը կնոջ դատին , որմէ սա շահեկան հատուածը կը քաղենք կեննրու գրականութեան վրայ :

[illegible]

... 0121

Գեղեցիկ սեռէն ուրիշ անձ մը խնդրոյն նոր ձեւ մը տալու չափ առաջ կ'երթայ: «Կնոջ գերադասութիւնը» կը պաշտպանէ: Ինչո՞ւ չէ:

Մինչեւ հիմա հազար անգամ գիտեւ տուն թէ կնոջ նկատմամբ էրիկ մարդուն վարմունքը անիրաւ ու խուժդուժ է. կը զարմանամ որ չեն տեսներ որ ծիծաղելի ալ է ան: Իր միանունքին ուժովը կինը տան անկիւնը թխմել, իր բռնութեան տակ զանի աղւոր ու ապուշ պէպէք մը ընել, ու իր կանոնները անոր գլխուն բեռցնել, իրեն պահել՝ ազատ ապրելու, դործելու եւ արտադրելու ամէն իրաւունք, եւ յետոյ պարծենալ՝ անիմաստ գերազանցութեան մը վրայ, — ասիկա հին պատուելի ընթացքին չի՞ նմանիր, որ տղաքը գաւազանին վախին տակ մուկ կը դարձնէ եւ անոնցմէ վեր էակ մը ըլլալուն կը պարծի:

Տեսաք որ կինը, սխմուած քսուչուի պէս որ կապը վերցածին պէս վեր կը ցատքէ, իր իրաւունքները գտածին պէս՝ լայնցաւ ելաւ մինչեւ ճշմարիտ կեանքը: Բաղմոցին անկիւնէն ուր սմբած էր, անկողինն ծոցէն ուր թուլցած էր, կինը դուրս նետուածին պէս, գրագէտ, գիտնական, արուեստագէտ, ամէն բան եղաւ:

Ո՞րոք, ալ խաղնելով իրենց երկարատեւ ինքնագովութենէն, էրիկ մարդիկ սկսան, վայրենի չերեւալու համար, կնոջ նկատմամբ աւելի քաղաքավար ըլլալ: Կը հաճին զանի իրենց հաւասար նկատել: — Հիմա կը մնայ տեսնել որ կինը պիտի ընդունի՞ այդ հաւասարութիւնը: Չպիտի ընդունի, եւ ինք ալ իր կարգին, պիտի պնդէ որ ինք է գերադաս սեռը:

Մի խնդաք: Համոզուելու համար որ էրիկ մարդը առանց կնոջ նշանակութիւն չունի կեանքի մէջ, երեւակայեցէք որ վայրկեան մը կիները ամբողջ վերնային: Ի՞նչ պիտի ընէիք: «Ի՞նչ երջանկութիւն», պիտի քսեն Շոբէնհաուէրեանները: Երջանկութիւն . . . Կ'ուզէի անոնց քիթը բերանը տեսնել՝ ատ միջոցին: Արիստոփանի Լիսիպոսի պէս կարգացէք եւ պիտի համոզուիք:

Այո՛, պարոններ, կինն է գերադաս սեռը: Անիկա աւելի կատարեալ է: Կ'աղաչեմ կինը պաշտպանողներուն որ չնորհի, փափկութեան եւ սիրոյ էակ մը չընեն զայն լոկ. գէշ պաշտպանութիւն է ատ. ինչո՞ւ խմցականութեան մենաշնորհը մարդուն ձգել: Ամէն բան, ամէն բան ունի կինը: Խելացի է, եւ ինչ որ խելացութենէն վեր է՝ գեղեցիկ ալ է: Յետոյ, կը կարծէք որ մարդը նոր բան մը ընել պիտի մտածէր առանց կնոջ ներշնչումին կամ զրդումին. խորհեցէք որ Եւան ցուցուց Ադամին՝ համբաւաւոր պտուղը:

ՍԵՐ ՀՐԿԻՋԵԱԼՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

Սամաթիոյ հրդեհը հանրային աղէտքի մը ձեւ առաւ։ Այն հա մակրութիւնը զոր ամենքս ունինք այդ թաղին համար՝ ուր հայ տարրը միշտ ամենէն առողջ, գործօն եւ զգացմամբ տաք երեւցած է, այսօր խորունկ արգահատանքի մը կը փոխուի այս ահռելի արկածին առջեւ որուն զոհ գացած են 1500-1700 հայեր։ Ուրախութիւն մըն է տեսնել այն փութ-կոտութիւնը զոր Ս. Պատրիարք Հայրը, լրագրութիւնը եւ ժողովուրդը իսկայն ցուցուցին օգնութեան հասնելու համար մեր անպա- տասար մնացած եղբայրներուն։ Ապահով ենք որ հանդանակութիւնը, որ սկսուած է, պիտի հասնի բաւական առուար գումարի մը՝ զոնէ մեղ- մացնելու չափ այս ցաւալի դժբաղդութիւնը։ Կ'իմանանք արդէն որ դպրոցներու մէջ, շուկան ու քանի մը թաղեր մասնաւոր դրամական հաւաքումներ սկսած են։ Ամէնքը պարտին մասնակցիլ անոր, հարուստը ինչպէս աղքատը, եւ աղքատը մանաւանդ, սրովհետեւ աղքատներ են բոլոր զոհերը։ Լումաները, սրոնք խոնարհ ձեռքերէ ինկած՝ եկեղեցիներ- րու դանձանակը կը լեցնեն, թող քանի մը օր այս եղբայրական գլխու- թեան տուիր իյնան։ Դժբաղդութիւնն ալ տաճար մըն է։

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԼՈՒՐԵՐ

Ծաղիկի մէջ պիտի երբէք չփախցնենք այն աւերթները որ կրնան մեր հասարակութիւնը մղել՝ դեղարուեստով հետաքրքրուելու։ Պիտի ջանանք բաժին մը յատկացնել միշտ՝ մայրաքաղաքիս մէջ անցած գեղ- արուեստական կարեւոր դէպքերուն վրայ հակիրճ դիտողութիւններու։

*
* *
*

Ուրախ ենք որ մեր գեղարուեստի լուրերու առաջին էջը կը սկսինք սիրուն նորութեամբ մը։ Բերա, մեծ փողոցը Լոնտոնի նկարավաճառատան մը մէկ մասնաձիւղը նկարչութեան ցուցարան մը բացած է շարաթէ մըի վեր։ Նկարչութեան գրեթէ բացարձակ բացակայութիւնը մեծ պակաս

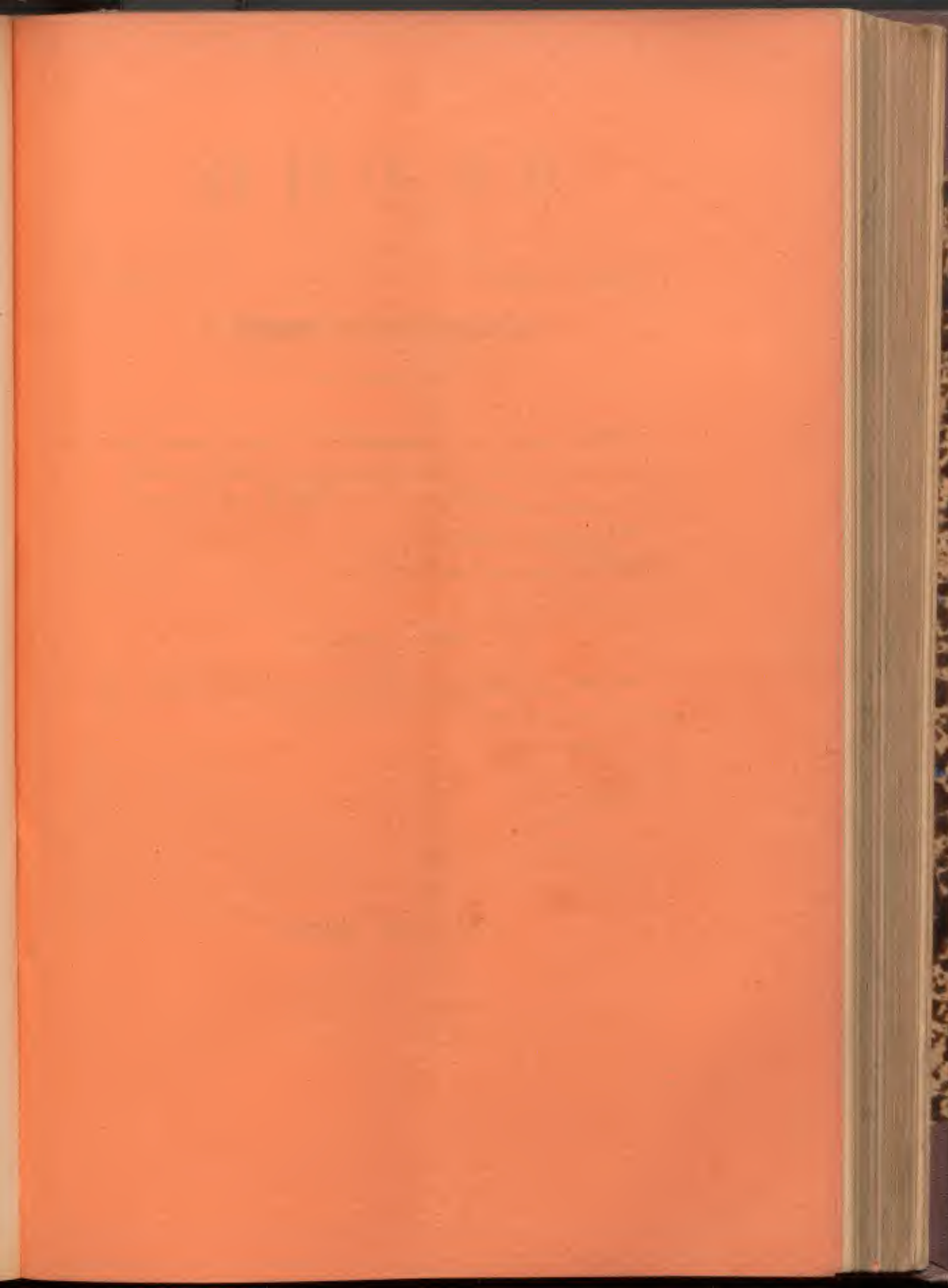
մըն էր Պոլսոյ գեղարուեստական կեանքին մէջ: Կայս. թանգարանը, իր արձանագործութեան հրաշակերտներուն հետ, դժբաղդաբար, նկարչութեան մաս մը չունի ղեռ: Հազիւ երբեմն, Բերայի քանի մը խանութներուն մէջ, կարասիներու հետ, պղտիկ կամ մեծ, տւելի կամ նուազ աննշան, նկարչութեան գործեր կ'երեւային որոնց անհուն խառնաշփոթութեան մէջ կը կորսուէին այն իրական արժէք ունեցող հազուադիւտ գործերն ալ որոնցմէ կը տեսնենք մերթ հոն, ինչպէս՝ այս միջոցին Վոլոնաքիի ծովանկարները՝ Բալիկի Տօնին ցուցադրուելէ: Ճշմարիտ նկարչութեան բոյնի մը պէտքը անհրաժեշտ էր, մանաւանդ որ նկարչութեան սէրը հետզհետէ մեծնալու վրայ է Պոլսոյ երիտասարդութեան մէջ, մանաւանդ՝ կրնանք ըսել՝ մեր երիտասարդութեան մէջ: Այսուհետեւ մեր ռաբեկները եւ մեր արուեստագէտները պիտի կրնան գտնել արուեստի անկիւն մը՝ քաղաքին մէջ: Չենք կրնար ըսել թէ հրաշակերտներ ի տես դրուած են այս առաջին ցուցահանդէսին: Շատ հեռու ատկից, Բայց նկարչութեան սրահով մը Պոլսոյ օժտելու գաղափարն է որ լաւ է եւ մեզ կ'ուրախացնէ: Արդէն կան հիմա, ցուցադրութեան մէջ, Փրանսացի, գերմանացի եւ իտալացի նկարիչներու գործեր: Հաստատութեան տնօրէնը, կը յուսադրէ որ հետզհետէ մեծ արուեստագէտներու գործեր ալ պիտի գան երեւան իր սրահին մէջ: Այդ գեղեցիկ յոյսով օրօրուելով, եւ ուրախ ըլլալով մանաւանդ ցուցահանդէսին ընտրողական ոգիէն, կը յուսանք որ մեր հասարակութիւնը պիտի տայ այս նորութեան այն համակրութիւնն ու քաջալերութիւնը որու արժանի է:

* * *

Գեղարուեստի լուր մըն ալ, նուագահանդէսն է որ Դպրոցասէր տիկնանց վարժարանին ի նպաստ կը տրուի վաղը ցորեկ, Բըդի-Շանի թատրոնին մէջ, տնօրէնութեամբ հանրածանօթ արուեստագէտ Պ. Ֆուսլանիի, մասնակցութեամբ Տ. Ե. տիկին Ֆուսլանիի, եւ վարպետին աշակերտուհիներէն Տիկին Համաթեանի, Օր. Կիւլպէնկեանի, Օր. Պետրոսեանի, ինչպէս եւ նկարչութեան Բիւրն: Նպատակ մը այնչափ գեղեցիկ որչափ միջոցը:

Նիւթերու առատութեան արտօնատի, յաջորդ թիւին կը ձգենք Ծաղիկի թղթակցութիւնը:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ԾԱՂԻԿԻ սարեկան բաժանորդ սպինն է 30 դրու Պոլսոյ համար եւ
40 դրու զաւտներու համար: Բաժանորդս լինը կանխիկ վճարելի:
10 բաժանորդ զտնողին մէկ սարեկան ԾԱՂԻԿ ձրի կը ղրկուի:
ԾԱՂԻԿ սզդեր կ'ընդունի:
Ամէն նամակ եւ գրութիւն ղրկել առ.

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԾԱՂԻԿԻ գրասենեակը, Զագագըրլար, Յակոբեան խան, քիւ 9,
Արամեան տպարանի կից:

Գին 60 փարայ